

Dividing the Holy Quran into 555 Thematic Units (ruku') and their Functions^{*}

Mohsen Rajabi qodsi^{**}

Mohammad ali lesani fesharaki^{***}

Abstract

The term "Quranic bowings" refers to an ancient categorization within the Quran, accompanied by ongoing debates regarding its number, purpose, classification, and execution timing. Some scholars believe it originated with Tabi'i commentators, while others think it first emerged in the fourth century AH. Four notable figures include Ibn Mehran al-Nishaburi, Iji al-Shirazi, and scholars from Bukhara. Contemporary studies indicate that the Quran comprises 555 ruku's, also known as "thematic units of the Quran." This descriptive-analytical research concludes that the Quran was primarily revealed in stages, with few exceptions. The Holy Prophet utilized the prayer context to engrave this knowledge within the populace's hearts. After reciting each unit, he would perform a bow, allowing those unfamiliar with the verses to listen attentively and those familiar to reinforce their understanding. Each thematic unit became known as a "bow down." Interpreters, educators, reciters, and memorizers of the Quran can benefit from this insightful division when engaged in reflection, teaching, recitation, and memorization, ensuring purposeful, organized, and effective endeavors.

Keyword: Interpretation, Quranic bowings, Ruku, Thematic units

---

* Received: 2025-04-08

Revised: 2025-05-12

Accepted: 2025-05-19

^{**} Assistant Professor, Department of Quranic Interpretation and Sciences, Faculty of Quranic Sciences, University of Quranic Sciences and Education, Mashhad, Iran (The Corresponding Author) Email: rajabi@quran.ac.ir

^{***} The late assistant professor of the Cultural and Artistic Institute of the Center for the Publication and Promotion of the Language of the Quran. Email: lessanima@gmail.com

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

تقسیم قرآن به ۵۵۵ واحد موضوعی (رکوع) و کارکردهای آن*

محسن رجبی قدسی**

محمدعلی لسانی فشارکی***

چکیده

«رکوعات قرآنی» از تقسیمات کهن قرآن است که دربارهٔ کمیت، علت، مُقسّم و زمان انجام آن اختلاف نظر است. برخی، این تقسیم را ازسوی مفسران تابعی و برخی، زمان پیدایش آن را سدهٔ چهارم هجری و از حوزهٔ فرهنگی خراسان و ازسوی علمای ماوراءالنهر (قراورد) دانسته‌اند. دربارهٔ شمار رکوعات، چهار عدد درخور توجه است: در رسالهٔ «خلاصة الوقوف» منسوب به ابن مهران نیشابوری (۳۸۱ق)، قرآن به ۵۵۳ رکوع و در مصاحف شبه قارهٔ هند و تفسیر جامع‌البیان ایچی شیرازی (۹۰۵ق) به ۵۵۶ رکوع تقسیم شده‌است؛ مشایخ شهر بخارا در طلیعة سدهٔ چهارم هجری برای ختم قرآن در نماز تراویح، قرآن را به ۵۴۰ رکوع تقسیم کرده‌اند. برپایهٔ مطالعات سدهٔ اخیر، قرآن ۵۵۵ رکوع دارد که به آن «واحدهای موضوعی قرآن» نیز اطلاق می‌شود. این پژوهش، به‌روش توصیفی - تحلیلی پس‌از مطالعهٔ احادیث، تفاسیر و منابع علوم قرآنی بدین نتیجه دست‌یافته‌است که در مرحلهٔ نزول تدریجی - به‌جز موارد اندکی - قرآن رکوع به رکوع نازل می‌شده‌است و چون پیامبر اکرم از فرصت نماز برای تثبیت آن‌ها در قلب مردم بهره‌می‌بردند و پس‌از قرائت هریک از آن‌ها به رکوع می‌رفتند تا مسلمانانی که نشنیده‌اند، بشنوند و آن‌ها که پیش‌از نماز شنیده‌اند، به ذهن بسپارند، هر واحد موضوعی، یک «رکوع» نام گرفت. واحدهای موضوعی هر سوره، کلید مهمی برای تشخیص محور موضوعی آن سوره و سیاق آیات است. مفسران، معلمان، قاریان و حافظان قرآن نیز می‌توانند در تدبیر، آموزش، تلاوت و حفظ قرآن از این فصل‌بندی حکیمانه بهره‌گیرند تا تفسیر، تعلیم، قرائت و تلاوت آنان هدفمند و منظم شود و حُسن مَطْلَع و حُسن خِتَام داشته‌باشد. کلیدواژه‌ها: رکوعات قرآنی، سیاق آیات، سوره‌شناسی، آموزش و ترویج قرآن، محور موضوعی سوره.

* تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۱/۱۹ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۲/۲۲ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۲/۲۹
** استادیار گروه تفسیر و علوم قرآن دانشکده علوم قرآنی، دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم، مشهد، ایران
rajabi@quran.ac.ir
(نویسنده مسئول). ایمیل:
*** استادیار فقید مؤسسه فرهنگی هنری کانون نشر و ترویج زبان قرآن. ایمیل: lessanima@gmail.com

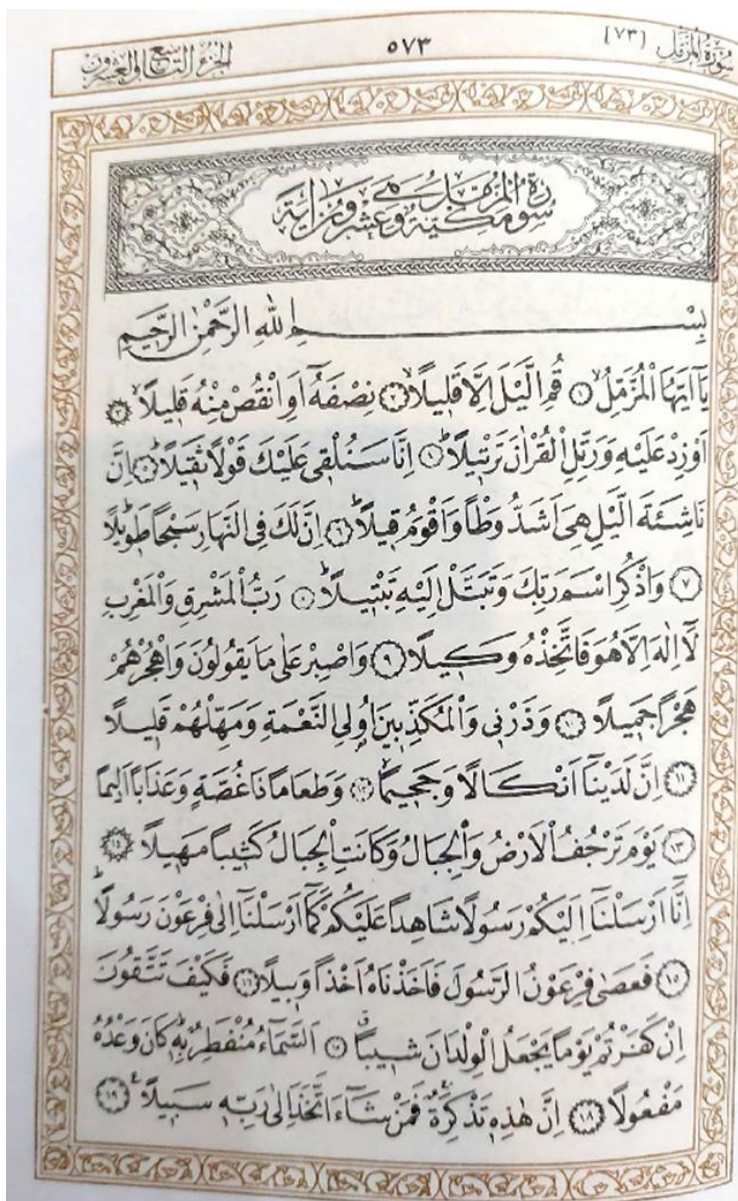

۱- بیان مسئله

«رکوعات قرآنی» از تقسیمات کهن قرآن است؛ یعنی آیات هر سوره به لحاظ موضوعی به یک یا چند دسته تقسیم شده و هر دسته یک رکوع نام گرفته است. به طور معمول در پایان هریک از رکوعات که همواره پایان یک آیه است، علامت «ع» که از حرف آخر کلمه «رکوع» اخذ شده، نهاده می شود (نک: قرآن نسخه شماره ۱۵۰۲ آستان قدس رضوی و نیز قرآن مجید، ۱۳۷۴؛ القرآن المجید، ۱۳۷۸؛ قرآن مجید، ۱۳۹۰؛ القرآن المجید، ۱۳۹۵؛ القرآن الحکیم، ۱۳۹۹). به عنوان مثال، وقتی در پایان آیه ۱۹ و ۲۰ سورة مزمل علامت «ع» قرار دارد، یعنی سورة مزمل مشتمل بر دو رکوع است: آیات ۱ تا ۱۹ رکوع اول و آیه ۲۰ رکوع دوم (تصویر ۲و). در سده اخیر، اصطلاح «واحد‌های موضوعی» معادل «رکوعات قرآنی» و هم‌زمان با نگارش و تدوین مقالات سوره‌ها در دائرة المعارف بزرگ اسلامی به کار می‌رود (نک: لسانی فشارکی، ۱۳۷۳: ۲۸۳/۶).

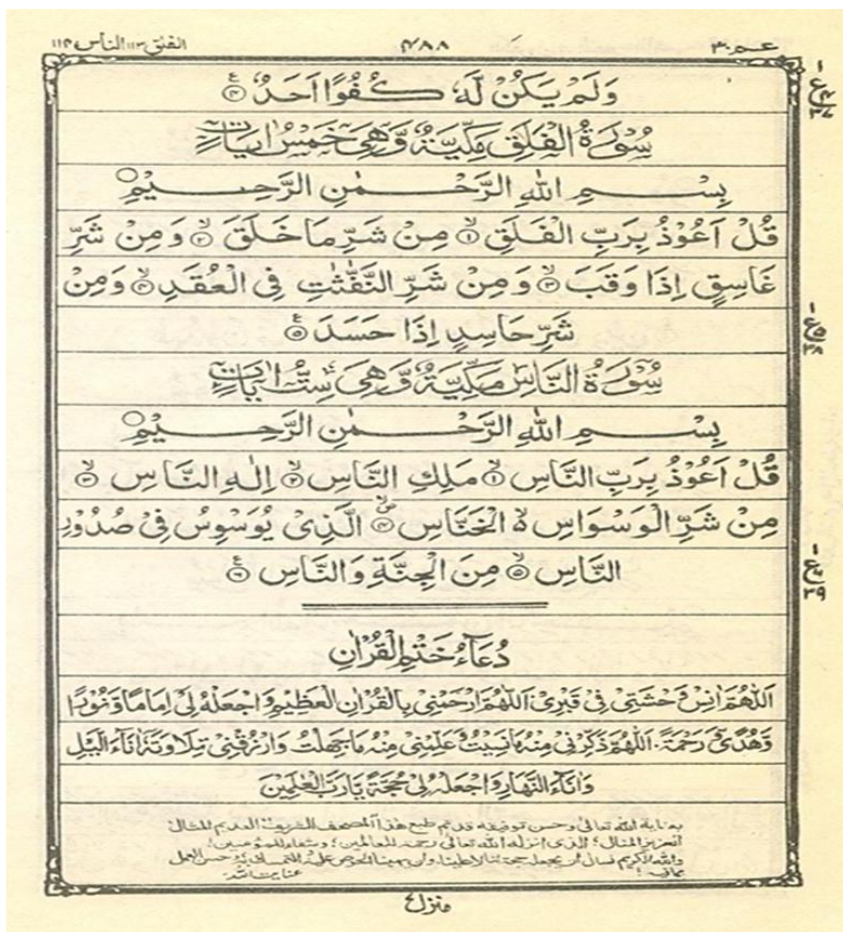
پاسخ به این پرسش‌ها که تقسیم سوره به چند رکوع بر چه مبنایی است؟ آیا این تقسیم توقیفی و تعلیم خدا و رسول خدا است یا اجتهادی و سلیقه فرد یا افرادی دیگر است؟ این که این تقسیم از چه زمانی با نام رکوعات شناخته می‌شود؟ چه ارتباطی میان رکوعات هر سوره وجود دارد؟ و شناخت این تقسیم چه کاربردی در آموزش قرآن، فهم و تفسیر و تلاوت قرآن دارد؟ انجام این پژوهش را ضروری می‌نماید. به ویژه آن که درباره تعداد رکوعات قرآنی اختلاف نظر اندکی وجود دارد. در مصاحف شبه قاره هند (پاکستان، هندوستان، سریلانکا، بنگلادش)، مصحف به ۵۵۶ و گاهی به ۵۵۸ رکوع تقسیم شده است؛ در نسخه خطی رساله‌ای با عنوان «خلاصة الوقوف» منسوب به ابن مهران نیشابوری (د ۳۸۱ق) قرآن دارای ۵۵۳ رکوع است؛ مشایخ شهر بخارا در اوایل سده چهارم هجری برای ختم قرآن در نماز تراویح، قرآن را به ۵۴۰ رکوع

تقسیم کرده‌اند (سرخسی، ۱۴۱۴: ۱۴۶/۲)؛ در تفسیر جامع البیان ایچی شیرازی (۹۰۵ق) نیز ۵۵۶ رکوع ثبت شده است (و نیز نک: مدیرشانه‌چی، ۱۳۶۲: ۱۲۷-۱۷۴؛ مستفید و دولتی، ۱۳۸۴: ۱۶). ارشد ارشاد در «مختصری درباره علوم قرآن» تقسیم به رکوعات را از دوره تابعین و از سوی مفسران تابعی دانسته است (دیوبندی، ۱۳۸۵: مقدمه، ۲۹/۱). عبدالقیوم بن عبدالغفور سندی در «مصطلح الركوع فی المصاحف» (۱۴۳۷ق) و پس از وی، صادقی توران‌پشتی و همکاران در مقاله «رکوعات قرآنی؛ از پیشینه تاریخی تا کاربردها در فرهنگ اسلامی» (۱۴۰۰) زمان پیدایش اصطلاح رکوعات را سده چهارم هجری و از حوزه فرهنگی خراسان و امری اجتهادی از سوی علمای ماوراءالنهر (فرارود) دانسته‌اند. این پژوهش بر آن است تا با بررسی همه منابع حدیثی، علوم قرآنی و تفسیری منشأ این تقسیم را بازخوانی و بازیابی کند و کارکرد رکوعات (واحد‌های موضوعی) را در تعلیم و ترویج، و تحفیظ و فهم و تفسیر قرآن تبیین کند.

تصویر ۱: رکوع نخست سوره مزمل از آیات ۱۹ تا ۱۹ که پایان رکوع با نشان «ع» روی آیه ۱۹ مشخص شده است. قرآن به

خط حامد الآمدی، دارالکتاب الاسلامی. نیز نک: قرآن به خط غلامرضا صفامهدوی، به نشر (آستان قدس رضوی)،

تصویر ۲: در مصاحف شبه قاره هند (هندوستان، پاکستان، بنگلادش و سریلانکا)، سه عدد همراه علامت «ع» ثبت می‌شود. عدد بالا نشانه تعداد رکوعات سوره، عدد وسط بیان گر تعداد آیات رکوع، و عدد پایینی شماره مسلسل رکوع در جزء مورد نظر را نشان می‌دهد؛ مثلاً، آنچه در حاشیه سوره ناس ثبت شده از این قرار است که سوره ناس تک رکوعی است، این رکوع ۶ آیه دارد و ۳۹مین رکوع در جزء ۳۰ قرآن است.

۲- توقیفی بودن رکوعات قرآنی

در مرحله نزول تدریجی قرآن که ۲۳ سال به طول انجامید، فاتحه‌الکتاب و سوره‌های کوتاه آخر قرآن از ناس تا عبس (۳۵ سوره) به صورت کامل، سوره‌های متوسط و

طوال قرآن (از نازعات تا بقره، ۷۸ سوره) قسمت به قسمت نازل می شدند و با تعلیم پیامبر اکرم به یکدیگر پیوند می خوردند (ترمذی، ۱۹۹۶: ۲۲۸/۶؛ باقلانی، ۱۴۲۲: ۲۹۱/۱). برای نقد نزول یکباره سوره انعام و نقد نزول جداگانه پنج آیه نخست سوره علق نک: لسانی فشارکی، ۱۳۸۰: ۳۹۳/۱۰؛ حیدری، مدنی و حماد، ۱۳۹۸: ۲۹۸-۳۱۹؛ شولر، ۱۴۰۰: ۱۶۶-۱۶۷). از جمله مؤیدات آن می توان به شش گزارش زیر استناد کرد:

۱-۲. در سال پنجم هجری در راه بازگشت از غزوة «مُریسِیع» / بنی مُصَلِّیق، پس از مشاجرة آنس بن سیار هم پیمان انصار و جهجاه بن سعید غفاری از مهاجرین بر سر کشیدن آب از چاه، عبدالله بن ابی سرکرده منافقان خشمگانه به یارانش گفت: این کار شما است، مهاجرین مکه را در منازل خود جای دادید و با اموال خود به آنها یاری کردید و با جان خود از آنها حمایت نمودید؛ گردن خود را به زیر تیغ بردید (خود را در معرض کشته شدن قرار دادید) و زنانتان بیوه شدند و فرزندان شما یتیم گشتند، درحالی که اگر آنها را بیرون می کردید، سنگینی آنان بر دوش دیگران بود. هنگامی که به مدینه بازگشتیم، حتماً عزیزتر (عبدالله ابن ابی)، ذلیل تر (رسول خدا) را از مدینه خارج خواهد ساخت. ... رسول خدا برای خاموش کردن این توطئه و به تبع ایشان مسلمانان یک شبانه روز مداوم حرکت کردند. روز بعد، به دلیل بیداری شبانه ای که داشتند بر زمین دراز کشیدند. در همین میان، عبدالله بن ابی نزد رسول خدا آمد و سوگند یاد کرد مطلبی را علیه پیامبر بر زبان نیاورده است و شهادت داد که معبودی جز الله نیست و محمد رسول خدا است. رسول خدا عذر او را پذیرفت ... وحی بر رسول خدا پدیدار گشت ... و آن حضرت سوره منافقون را از «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ . إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ قَالُوا نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللَّهِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّكَ لَرَسُولُهُ وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ . اتَّخَذُوا أَيْمَانَهُمْ جُنَّةً فَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ إِنَّهُمْ سَاءَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ» تا سخن

خداوند که می‌فرماید: «وَلَكِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَا يَعْلَمُونَ» بر آنها خواند [آیات ۱ تا ۸، یعنی واحد موضوعی نخستِ سوره منافقون] (قمی، ۱۳۶۳: ۳۶۸/۲-۳۷۰. قس: فرات کوفی، ۱۴۱۰: ۴۸۵).

۲-۲. بنابر گزارش سعد بن هشام بن عامر از عائشه همسر پیامبر، واحد نخست سوره مزمل، آیات ۱ تا ۱۹ [يَا أَيُّهَا الْمَزْمَلُ . قُمْ اللَّيْلَ إِلَّا قَلِيلًا . نِصْفَهُ أَوْ انْقُصْ مِنْهُ قَلِيلًا . أَوْ زِدْ عَلَيْهِ وَرَتِّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا ...] ابتدا نازل شد و پس از مدتی واحد دوم و آخر سوره، آیه ۲۰ [إِنَّ رَبَّكَ يَعْلَمُ أَنَّكَ تَقُومُ أَدْنَىٰ مِنْ ثُلُثِي اللَّيْلِ وَنِصْفَهُ وَثُلُثَهُ وَطَائِفَةٌ مِنَ الَّذِينَ مَعَكَ ...] نازل شد (صنعانی، ۱۴۰۳: ۴۰/۳؛ نیز نک: قتاده، ۱۴۱۸: ۵۰).

۳-۲. عائشه همسر پیامبر از نزول آیات ۱ تا ۱۰ سوره نور باهم [واحد موضوعی نخست سوره نور] در مسئله افک خبر داده‌است: «أُنْزِلَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَىٰ «إِنَّ الَّذِينَ جَاءُوا بِالْإِفْكِ عُصْبَةٌ مِنْكُمْ» إِلَى «وَلَوْ لَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ وَأَنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ حَكِيمٌ» عَشْرَ آيَاتٍ، فِي قِصَّةِ الْإِفْكِ (صنعانی، ۱۴۰۳: ۴۱۸/۵. نیز نک: دارمی، ۱۴۳۶: ۷۲۵/۲).

۴-۲. در روایتی دیگر از همو آمده‌است: «لَمَّا نَزَلَتْ الْآيَاتُ مِنْ أَوَاخِرِ سُورَةِ الْبَقَرَةِ [فِي الرَّبِّ]، خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ فَتَلَاهُنَّ عَلَى النَّاسِ، ثُمَّ نَهَىٰ عَنِ التَّجَارَةِ فِي الْخُمْرِ» (دارمی، ۱۴۳۶: ۸۴۳/۲)؛ همین‌که آیات ربا [۲۷۴ تا ۲۸۱] از قسمت‌های پایانی سوره بقره نازل شد، رسول خدا به مسجد رفتند و ضمن تلاوت آن‌ها بر مردم، خرید و فروش شراب (نوشیدنی‌های مست‌کننده و سُکرآور) را حرام و ممنوع کردند.

۵-۲. مسلمانان نماز ظهر را در عُسفان به امامت رسول خدا در میانه نبرد با مشرکان برگزار کردند، دشمن منتظر برگزاری نماز عصر ماند تا هنگام نماز به مسلمانان شبیخون بزند؛ ولی با نزول جبرئیل و ابلاغ آیات «وَإِذَا كُنْتَ فِيهِمْ فَأَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلَاةَ» [نساء، ۱۰۲] نقشه دشمن خنثی شد (صنعانی، ۱۴۰۳: ۵۰۵/۲). به‌طور معمول صحابه در این گونه گزارش‌ها به آیه آغازین واحد موضوعی یا فرازی از آیه شاخص واحد موضوعی

اشاره می‌کنند. بنابراین، روشن است که منظور ابو عیّاش زُرّقی راوی خبر فوق از «فَنَزَلَ جِبْرِيلُ بِهَذِهِ الْآيَاتِ بَيْنَ الظُّهْرِ وَالْعَصْرِ: «وَإِذَا كُنْتَ فِيهِمْ فَأَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلَاةَ»، نزول واحد موضوعی پانزدهم سورة نساء، آیات ۱۰۱ تا ۱۰۴ است که به آیات «صلاة الخوف» شهرت دارند.

۲-۶. همچنان‌که از گزارش ابن عباس که گفته‌است شبی را در منزل خاله‌ام می‌مونه، همسر پیامبر اکرم مهمان بودم که رسول خدا [حدود نیمه شب] از بستر برخاست و در حین آماده‌شدن برای انجام وضو، آیه «إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ» را تا آخر سورة [آل عمران] (بخاری، ۴۷/۱) قرائت کرد (احمد بن حنبل، ۱۴۲۱: ۴۷۳/۵-۴۷۴) نیز می‌توان فهمید که پیامبر اکرم واحد موضوعی آخر سورة آل عمران از آیه ۱۹۰ تا ۲۰۰ را تلاوت کردند (طوسی، ۱۴۱۱: ۲۱۲/۱؛ طبرسی، ۱۴۱۲: ۳۹۵).

گرچه برای همه رکوعات سوره‌ها روایت صریحی ناظر به نزول جداگانه آن نداریم، ولی تدبّر در متن واحدهای موضوعی هر سوره تمایز و تشخیص آن‌ها را از یکدیگر در عین تناسب و پیوندی را که با یکدیگر دارند، به‌خوبی نشان می‌دهد. به‌عنوان مثال، علامه طباطبائی از دو واحد موضوعی سورة انسان (آیات ۱ تا ۲۲ و آیات ۲۳ تا ۳۱) به «فصل» تعبیر و بر نزول جداگانه آن دو تأکید کرده‌است (طباطبائی، ۱۴۱۷: ۱۳۵/۲۰-۱۳۶).

زارع زردینی، لسانی فشارکی و خلیلی در مقاله «گونه‌شناسی ساختار چینش آیات در رکوعات قرآنی (مطالعه موردی سورة بقره)» به این نتیجه رسیده‌اند که «ساختار منظم رکوعات سورة بقره نشان‌دهنده تصادفی نبودن تقسیم‌بندی آیات قرآن کریم به رکوعات است؛ زیرا هر یک از رکوعات مطالعه‌شده نظم دقیق و منطقی را نشان می‌دهد که آغاز و انجام مشخصی دارند».

بنابر آنچه گذشت نمی‌توان پاره‌ای از روایاتِ سبب نزول را که براساس آن‌ها وضعیت نزول بعضی از سوره‌ها آشفته، پراکنده و ناهماهنگ به‌نظر رسیده‌است را نافی نزول واحدهای موضوعی سوره‌ها به‌صورت جداگانه دانست؛ زیرا: اولاً؛ سیاق آیات سوره بهترین دلیل و گواه بر هماهنگی و یکپارچگی واحدهای موضوعی سوره است (به‌عنوان مثال، نک: جمعه، آیات ۱ تا ۸ واحد نخست و آیات ۹ تا ۱۱ واحد دوم). ثانیاً؛ هیچ یک از روایات اسباب نزول از زبان پیامبر اکرم صادر نشده‌است. این روایات گاهی براساس بینش‌های نادرست، توطئه‌های دشمنان و منافقان، تعصبات مذهبی و قومی ساخته و پرداخته شده یا در نقل دچار تغییر و تحریف و نقل به‌معنا شده‌اند، از این رو، نمی‌توان به همه آن‌ها اعتماد کرد (طباطبائی، ۱۳۷۳: ۱۱۸-۱۲۰؛ خامنه‌ای، ۱۳۹۳: ۵۶ و ۴۳). ثالثاً؛ صحابه و تابعان هیچ‌گاه مقید نبوده‌اند که تعبیر «نزلت فی کذا» را منحصرأ دربارهٔ حادثه یا واقعه‌ای به‌کار ببرند که در زمان نزول یک آیه یا مجموعه‌ای از آیات قرآنی روی داده و سبب نزول آن آیه یا آیات باشد؛ چنان‌که گاهی استشهاد و تمثیل پیامبر اکرم و صحابه ایشان را به آیاتی از قرآن مطرح می‌کنند که بیانگر مصادیق و موارد تطبیق آیات قرآنی‌اند (لسانی و معرفت، ۱۳۷۷: ۱۲۶/۸)؛ مثلاً گفته عبدالله بن عمر (د۷۳ق) را که «قَدْ أَفْلَحَ مَنْ تَرَكَی» (اعلیٰ، ۱۴) دربارهٔ زکات فطر نازل شد (شجرى، ۱۴۲۲: ۷۵/۲) نباید با این توجیه که چون در مکه نماز و زکات فطر نبود، پس آیه ۱۴ و ۱۵ (وَذَكَرَ اسْمَ رَبِّهِ فَصَلَّى) در مدینه نازل شده‌اند، درست دانست؛ زیرا منظور او از «نزلت فی» یعنی این دو آیه ناظر به زکات فطره و نماز عید فطر است؛ بنابراین، درست نیست تحت تأثیر این خبر، سورة اعلیٰ^۱ را که یک سورة کاملاً یکپارچه و مکی است، به دو پاره تقسیم کرد و همانند اندکی از مفسران تنها صدر سوره را مکی و ذیل آن را مدنی پنداشت (طبرسی، مجمع‌البیان، ۷۲۲/۱۰). زیرا وجود چنین عباراتی در آیات و سوره‌های

مکی لزوماً به معنای تشریع مضامین آن‌ها در مکه نیست و منافاتی با تشریع احکام مربوط به آن‌ها و نیز به اجرا در آمدن آن‌ها در مدینه ندارد (لسانی فشارکی، ۱۳۷۹: ۴۰۱/۹).

کلباسی و احمدنژاد نیز در «تحلیلی در سیر تطوّر آیات مستثنا (براساس مطالعه تفاسیر روایی قرن دوم تا نهم)» نشان داده‌اند که در دوره نخست (قرون ۲ تا ۴) معمولاً مفسران، آیات انگشت‌شماری را از یک سوره مستثنا کرده و آن را مکی یا مدنی دانسته‌اند، ولی به تدریج در دوره‌های بعدی آیات بیشتری مستثنا شده و به تدریج اسامی صحابه و تابعان به عنوان راویان آیات مستثنا افزوده شده که با توجه به تأخیر ارائه این اسناد و تعارضی که در انتساب اقوال به صحابه و تابعین وجود دارد، به ساختگی بودن آن می‌توان پی برد. آیات مستثنا به رغم آن‌که در ظاهر از پشتوانه روایی قابل توجهی برخوردار است، اما در حقیقت، حاصلِ اجتهادِ شخصیِ مفسران در ادوار گوناگون بوده است. اجتهادی که بیشتر ناشی از درتنگنا قرار گرفتن مفسر در تحلیل آیه یا عدم انطباق آیه با پیش فرض‌های تاریخی-کلامی او بوده است. از این رو، به جای پذیرش مستثنا بودن بخشی از آیات، باید در صدد فهم درست این آیات و کشف ارتباط آن‌ها با سیاق سوره‌هایشان بود (کلباسی و احمدنژاد، ۱۴۰۲: ۱۶۱).

در این میان فقط دو فراز وجود دارد که بنابر اخبار متعددی گویا جدا از واحد موضوعی خود نازل شده‌اند؛ یکم-فراز میانی آیه سوم سوره مائده: «الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَ أَتَمَّمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَ رَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا» که در غدیر خم (سلیم بن قیس، ۸۲۸/۲؛ قمی، ۱۶۲/۱) یا در عرفات (فرات کوفی، ۱۴۱۰: ۴۹۷؛ عیاشی، ۱۳۸۰: ۲۹۳/۱) در حجة الوداع به سال دهم هجری ابلاغ شده است (ابن وهب، ۲۰۰۳: ۶۸/۲؛ احمد بن حنبل، ۱۴۲۱: ۶۵/۳). دوم-فراز پایانی آیه ۳۳ سوره احزاب: «إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَ يُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا» در منزل ام سلمه نازل شده است (قمی، ۱۳۶۳:

۱۹۳/۲؛ فرات کوفی، ۱۴۱۰: ۳۳۴؛ اسماعیل بن جعفر، ۱۴۱۸: ۴۶۲). البته این دو فراز با تعلیم پیامبر اکرم در جایگاه جاودانه خویش قرار گرفتند (احمد بن حنبل، ۱۴۲۱: ۴۶۰/۱؛ حسینی زاده، ۱۳۹۲: ۲۸-۳۸).

۳- وجه تسمیه رکوعات قرآنی

برپایه گزارش‌های زیر می‌توان دریافت که پیامبر اکرم بلافاصله پس از دریافت اذن ابلاغ هریک از سوره‌های کوتاه و هر واحد موضوعی از سُور متوسط و طوال قرآن نسبت به تبلیغ و تعلیم، ترویج و تثبیت آن‌ها اهتمام جدی داشتند و از هرفرصتی برای اِقرأ و قرائت آن‌ها به مسلمانان بهره می‌بردند؛ از جمله در نماز جماعت پس از قرائت حمد، یک سوره کوتاه کامل یا یک واحد موضوعی از سوره تازه نازل شده را می‌خواندند و به رکوع می‌رفتند تا کسانی که هنوز آن آیات را نشنیده‌اند از نزول و قرائت آن‌ها آگاه شوند و کسانی که قبلاً آن‌ها را شنیده‌اند، با استماع دوباره، به ذهن بسپارند.

۳-۱. براء ابن عازب: «پیامبر اکرم در نماز ظهر آیاتی از سوره لقمان و ذاریات را بر ما به گونه‌ای قرائت می‌کرد که ما هر آیه را پس از آیه قبلی از ایشان می‌شنیدیم» (ابن ماجه، ۱۴۳۰: ۲۱/۲).

۳-۲. به گفته ابن عباس، پیامبر اکرم در رکعت اول نماز صبح «قُولُوا آمَنَّا بِاللّٰهِ وَمَا أُنزِلَ إِلَيْنَا» [بقره، ۱۳۶] و در رکعت دوم «تَعَالَوْا إِلَىٰ كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ» [آل عمران، ۶۴] را قرائت می‌کرد (ابن ابی شیبّه، ۱۴۰۹: ۵۰/۲).

۳-۳. محمد بن سیرین از ابوهریره شنید که رسول خدا فرمود: «إِذَا قَامَ أَحَدُكُمْ مِنَ اللَّيْلِ فَلْيَسْتَفْتِحْ صَلَاتَهُ بِرُكْعَتَيْنِ خَفِيفَتَيْنِ»؛ هرگاه در شب از خواب بیدار شدید، نماز شب‌تان را با دو رکعت نماز سبک آغاز کنید. از این رو، محمد بن سیرین (د ۱۱۰ق) در

رکعت نخست از آیه «یا ایها الذین آمنوا اتقوا ممّا رزقناکم من قبل ان یأتی یومنا بیع فیہ ولّا خُلّة» [بقره، ۲۵۴] تا «خالدون» [بقره، ۲۵۷؛ رکوع ۲۳۴]^۱، و در رکعت دوم از آیه «لله ما فی السماوات وما فی الارض وإن تبدوا ما فی انفسکم أو تخفوه یحاسبکم به الله فیغفر لمن یشاء ویعذب من یشاء والله علی کلّ شیء قذیر» [بقره، ۲۸۴] تا آخر سوره بقره را می‌خواند [رکوع ۴۰]^۱ (صنعانی، ۱۴۰۳: ۷۷/۲. نیز نک: کلینی، ۱۳۸۱: ۴۶۹/۳: «وآخر البقرة من قوله: لله ما فی السماوات وما فی الارض إلی أن تختم السورة»).

۳-۴. اسماعیل بن فضل خبر داده‌است که امام صادق (ع) یا امام باقر (ع) در نماز جماعت پس از فاتحه‌الکتاب، آخر سوره مائده [۱۱۶ تا ۱۲۰] را خواندند. همین‌که سلام نماز را گفتند، بلافاصله رو به ما کردند و فرمودند: «أما آتی أردت أن أعلمکم»؛ با این کار خواستم به شما تعلیم دهم (طوسی، ۱۳۹۰: ۳۱۶/۱. نیز نک: امامی، ۱۳۸۶).

۳-۵. بنابه گزارش جابر بن عبدالله انصاری، رسول خدا در پی کسوفی در مدینه دو رکعت نماز با مردم گزاردند که در آن شش قرائت و شش رکوع و چهار سجده بود؛ بدین ترتیب که در هر رکعت پس از قرائت بخشی از [یک سوره] قرآن به رکوع رفتند و پس از قیام، قسمت دیگر [سوره] را قرائت کردند و به رکوع رفتند و بعد از قیام سوم بخش دیگر [سوره] را تلاوت کردند و به رکوع رفتند و پس از دو سجده، در رکعت دوم همین‌گونه عمل کردند (ابوداود، ۳۷۹/۲-۳۸۰). در خبر ابی بن کعب و ابن عباس در هر رکعت پنج قرائت با پنج رکوع به جا آوردند (ابوداود، ۳۸۳/۲-۳۸۴. نیز نک: کلینی، ۱۳۸۱: ۴۶۳/۳).

بنابر گزارش فوق، گویا رکوع پس از تلاوت هر قسمت از آیات، نشانه عملی خضوع و خشوع مسلمان در برابر آیات قرآن است و نماد تبعیت و عمل به آن آیات از سوی هر فرد مسلمان است. از همین رو، در آموزه‌های ائمه طاهرین (ع) بر رکوع پس از هر سوره و قسمتی از آن در نماز به عنوان حق آن سوره تأکید شده‌است. امام

صادق (ع) در پاسخ زراره که آیا دو سوره را می‌توان در یک رکعت خواند فرمودند: «إِنَّ لِكُلِّ سُورَةٍ حَقًّا فَأَعْطِهَا حَقَّهَا مِنَ الرُّكُوعِ وَالسُّجُودِ» (طوسی، ۱۴۰۷: ۷۳/۲).

بنابراین، اصطلاح رکوع از همین مسئله نشأت گرفته‌است، یعنی چون پیامبر و مسلمانان پس از قرائت بخشی از آیات در نماز به رکوع می‌رفتند به تدریج به هریک از آن بخش‌های سوره، «رکوع» اطلاق شد (سرخسی، ۱۴۱۴: ۱۴۶/۲). قدیم‌ترین گزارش ثبت‌شده و به‌دست‌آمده از کاربرد اصطلاح «رکوع» در منابع مکتوب از سده دوم هجری است. محمد بن حسن شیبانی (۱۸۹دق) در ذیل روایت عائشه از پیامبر اکرم که «لَوْ كَانَ لِإِبْنِ آدَمَ وَادِيَانِ مِنْ ذَهَبٍ لَتَمَنَى إِلَيْهِمَا ثَالِثًا لَا يَمْلَأُ جَوْفَ ابْنِ آدَمَ إِلَّا التُّرَابُ وَيُتُوبُ اللَّهُ عَلَى مَنْ تَابَ» آورده‌است که برخی گفته‌اند: «هَذَا كَانَ مِمَّا يُتْلَى فِي الْقُرْآنِ فِي سُورَةِ يُونُسَ فِي الرُّكُوعِ الثَّانِي أَوْ الثَّلَاثِ ثُمَّ انْتَسَخَ تِلَاوَتُهُ وَبَقِيَ رِوَايَتُهُ» (شیبانی، ۱۴۰۰: ۶۱). این متن [لَوْ كَانَ لِإِبْنِ آدَمَ ... تَابَ] از جمله عباراتی است که در رکوع دوم یا سوم سوره یونس خوانده می‌شده‌است، ولی تلاوت آن منسوخ شد و روایت آن باقی‌ماند.

۴- بازتاب رکوعات قرآنی در نماز تراویح

از آنجایی‌که در فقه اهل سنت خواندن یک سوره کامل پس از حمد در نمازهای فریضه، واجب نیست (جزیری، ۱۴۱۹: ۳۶۳/۱)، برخی پنداشته‌اند که تقسیم رکوعات از سوی عالمان اهل سنت برای توزیع آن در نماز تراویح سرچشمه گرفته‌است (حسینی‌زاده، ۱۳۹۲: ۲۱۷؛ مجاهدی، ۱۳۸۵: ۷۴۱/۱۴). ولی پیدایش نماز تراویح و چگونگی خواندن آن منشأ شکل‌گیری رکوعات نبوده و نیست و در عصر حاضر، متأسفانه اغلب اهل سنت نیز این تقسیم کهن را نمی‌شناسند و به رعایت آن پایبند نیستند و توجهی به نقش و جایگاه آن ندارند (ابن جبرین، ۱۴۳۱: ۲۰/۲۴) و قرائت عموم آنان در نماز پس از حمد، لزوماً در قالب یک یا چند رکوع نیست.

توضیح آن‌که شیخ طوسی در بابی با عنوان «فضل شهر رمضان و الصلاة فيه زیادة علی النوافل المذكورة فی سائر الشهور» این حدیث را از امام صادق (ع) گزارش کرده است که رسول خدا در ماه رمضان بیشتر از دیگر ماه‌ها نماز می‌خواندند، پس من [امام صادق (ع)] نیز بر نوافل می‌افزایم و از شما هم می‌خواهم که بر تعداد نوافل خود بیافزایید (طوسی، ۱۴۰۷: ۶۰/۳). به‌رغم آن‌که پیامبر خواندن نوافل را در منزل شایسته‌تر دانسته‌اند (بخاری، ۱۴۲۲: ۱/۱۴۷؛ ۲/۱۱)، ولی برخی مسلمانان نمازهای نافله ماه رمضان را در مسجدالنبی فرادا یا با گروه‌های کوچک به‌جماعت می‌خواندند تا این‌که عمر بن خطاب پراکندگی و بی‌نظمی مسلمانان را خوش‌نداشت و دست‌وردا که نوافل در شب‌های ماه رمضان به‌جماعت برگزار شود (بخاری، ۱۴۲۲: ۴۵/۳. نیز نک: طبری، ۱۳۸۷: ۲۰۹/۴). در این گزارش سخنی از تقسیم قرآن به رکوعات نیست. در منابع سده چهارم هجری به بعد گفته‌اند که عمر بن خطاب از امامان جماعت خواسته‌است که در هر رکعت نماز تراویح، ۲۰ یا ۲۵ یا ۳۰ آیه خوانده‌شود (سرخی، ۱۴۱۴: ۱۴۶/۲). درباره شمار رکعات نماز تراویح نیز ۲۰، ۳۶ و ۴۰ رکعت مطرح شده‌است (کوسج، ۱۴۲۵: ۸۳۹/۲؛ سرخی، ۱۴۱۴: ۱۴۴/۲).

آنچه که سبب شده بسیاری منشأ رکوعات را نماز تراویح بیندارند، گزارشی است که سرخی (د۴۸۳ق) فقیه حنفی به نقل از قاضی امام عمادالدین آورده‌است که مشایخ شهر بخارا برای آن‌که بتوانند کل قرآن را در نماز تراویح از آغاز ماه مبارک رمضان تا شب ۲۷ رمضان که به قولی شب قدر است، ختم کنند، قرآن را به ۵۴۰ رکوع تقسیم کردند تا در هر شب ۲۰ رکوع بخوانند [$27 \times 20 = 540$] (سرخی، ۱۴۱۴: ۱۴۶/۲). یعنی مشایخ بخارا ۵۵۵ رکوع قرآن را به‌منظور ختم قرآن تا ۲۷ رمضان، به عدد ۵۴۰ تقلیل و تغییر داده‌اند نه این‌که آنان نخستین مبتکران تقسیم قرآن به رکوعات بوده‌اند. قابل

توجه آن‌که ختم قرآن در نماز تراویح تا ۲۷ رمضان، پیشینه دیرینه‌تری از نقل سرخسی دارد و امام احمد بن حنبل (د۲۴۱ق) نیز قرآن را در نماز تراویح تا ۲۷ رمضان ختم می‌کرده است (ابوداود، ۱۴۲۰: ۹۲).

۵- رکوعات و وجوب قرائت سورة کامل در نمازهای واجب در فقه امامیه

از آنجایی که مطابق فتوای مشهور فقهای امامیه، در رکعت اول و دوم نمازهای واجب، بعد از حمد باید یک سورة کامل از قرآن قرائت شود (نجفی، ۱۹۸۱: ۳۳۱/۹ - ۳۳۶)، برخی به اشتباه گمان می‌کنند که تقسیم قرآن به رکوعات با فقه امامیه منافات دارد.

مبنای فتوای مشهور فقیهان امامیه در مسأله قرائت قرآن پس از حمد نماز، بخشی از احادیث ائمه طاهرین (ع) است که تأکید داشته‌اند در نمازهای واجب، یک سورة کامل خوانده شود (کلینی، ۱۳۸۱: ۳۱۴/۳؛ طوسی، تهذیب الاحکام، ۲/۲۹۶)، زیرا از یک سو، نزول تدریجی قرآن پایان یافته و سوره‌ها کامل شده‌اند و از سوی دیگر، با توجه به جایگاه حزب مفصل (از سورة ناس تا قاف، ۶۵ سوره) به عنوان باب و لباب قرآن (شیبانی، ۱۴۱۳: ۲۳/۱؛ ابن وهب، ۲۰۰۳: ۱۴/۳) در شناخت و فهم شش حزب دیگر قرآن، از حجرات تا بقره (طالقانی، مقدمه ج ۴۳)، بایسته است این سوره‌ها به تناوب در نمازها خوانده شوند تا قرآن‌شناسی مسلمانان رشد و ارتقا یابد. به فرموده امام صادق (ع) ایرادی وارد نیست که انسان در نماز صبح، سوره‌های طوال حزب مفصل، در نماز ظهر و عشاء آخر اوساط حزب مفصل و در نماز عصر و مغرب سور قصار حزب مفصل را قرائت کند (نوری، ۱۴۰۷: ۲۰۷/۴). این تأکید و توصیه در فقه دیگر مذاهب اسلامی نیز وجود دارد؛ نووی فتوای فقیهان شافعی را این گونه آورده است: «وَلَكِنَّ سُورَةَ كَامِلَةً أَفْضَلُ حَتَّىٰ أَنْ سُورَةَ قَصِيرَةٍ أَفْضَلُ مِنْ قَدْرِهَا مِنْ طَوِيلَةٍ لِأَنَّهُ إِذَا قَرَأَ بَعْضَ سُورَةٍ فَقَدْ يَقِفُ فِي غَيْرِ مَوْضِعِ الْوَقْفِ وَهُوَ انْقِطَاعُ الْكَلَامِ الْمُرْتَبِطُ... قَالُوا:

وَيُسْتَحَبُّ أَنْ يَقْرَأَ فِي الصُّبْحِ بِطَوَالِ الْمَفْصَلِ كَالْحُجُرَاتِ وَالْوَأَقِعَةِ، وَفِي الظُّهْرِ بِقَرِيبٍ مِنْ ذَلِكَ، وَفِي الْعَصْرِ وَالْعِشَاءِ بِأَوْسَاطِهِ، وَفِي الْمَغْرِبِ بِقِصَارِهِ... وَكَذَلِكَ الْأَحَادِيثُ السَّابِقَةُ» (نووی، ۱۴۳۷: ۳/۳۸۵).

در آموزه‌های پیامبر اکرم و ائمه طاهرین (ع)، از قرائت سوره‌های طولانی و بلند قرآن در نماز منع شده است (بخاری، ۱۴۲۲: ۱/۱۴۱؛ ابن بابویه، ۱۴۱۳: ۱/۳۹۰؛ زیرا خواندن سوره‌های طویل و متوسط در نماز جماعت و در جایی که در مرأی^۱ و منظر دیگران به‌ویژه اعضای خانواده باشد موجب خروج نماز از حالت اعتدال می‌شود و آسیب‌زا است. خداوند از مسلمانان خواسته است که نمازشان معتدل باشد، نه بسیار کوتاه و با عجله، و نه طولانی و بلند: «حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى» (بقره، ۲۳۸). قرائت سوره‌های طویل و متوسط، نماز را بر مأمومین سخت می‌کند و نماز را از حالت معتدل (وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى) خارج می‌گرداند.

با این حال، برمبنای بخش دیگری از احادیث ائمه طاهرین (ع) خواندن بخشی از یک سوره در یک رکعت مجاز بوده است (ابن بابویه، ۱۳۸۵: ۲/۳۳۹؛ طوسی، ۱۴۰۷: ۲/۲۹۵). زراره از امام صادق (ع) از جواز تقطیع سوره به چند قسمت پرسید که امام فرمودند: «لَا بَأْسَ بِهِ». همچنین آن حضرت یا امام باقر (ع) در پاسخ به این پرسش که: «هَلْ تُقَسَّمُ السُّورَةُ فِي رُكْعَتَيْنِ؟» فرمودند: «نَعَمْ أَقْسِمُهَا كَيْفَ شِئْتَ» (طوسی، ۱۴۰۷: ۲/۷۳).

شیخ عباسعلی کیوان قزوینی یکی از شواهد اهتمام مسلمین به قرائت قرآن را تقسیم سوره‌ها به رکوعات می‌داند؛ به این ترتیب که در نماز پس از حمد، چند آیه از یک سوره معین خوانده می‌شد، سپس به رکوع می‌رفتند، بدین ترتیب در یک فاصله زمانی منظم مثلاً یک‌ماه قرآن را در نماز ختم می‌کردند و در اثر این سنت حسنه اغلب حافظ قرآن نیز می‌شدند. وی بر این باور است که نماز برای تکرار و مداومت بر

قرائت قرآن تشریع شده و از همین رو به نماز، قرآن هم گفته می‌شود: «إِنَّ قرآنَ الفجرِ کانَ مشهوداً» [اسراء، ۷۸] (کیوان، ۱۳۸۴: ۹۴/۱-۹۵ و ۱۱۷؛ نیز نک: ۶۵۴/۲). عقیده این عالم امامیه برگرفته از آموزه امام رضا (ع) است (ابن بابویه، ۱۴۱۳: ۳۱۰/۱).

۶- کارکرد رکوعات در تعلیم و ترویج قرآن

نزول و آموزش قرآن از سوره‌های کوتاه و کم‌حجم حزب مفصل آغاز شد (طبرانی، ۲۲۰/۱؛ ابن شُبّه، ۵۰۸/۲؛ بخاری، ۱۴۲۲: ۱۹۳/۶، طیالسی، ۱۴۱۹: ۸۰/۲). سوره‌های این حزب با دارا بودن آیات کوتاه، مشابه و نظم‌آهنگ خاص و نیز مقارنت و همراهی آن‌ها با اساسی‌ترین و اصلی‌ترین نیازها و مسائل زندگی فردی و اجتماعی انسان‌ها، سبب شد که مسیر آموزش و ترویج قرآن آسان شود (زرکشی، ۱۴۱۵: ۳۶۲/۱).

با افزایش حجم سوره‌ها و برای این‌که این تیسیر و آسان‌سازی در ادامه مسیر آموزش، تداوم داشته باشد، سوره‌های متوسط و طوال قرآن واحده واحد نازل می‌شدند و صحابه نیز آن سوره‌ها را واحده واحد فرامی‌گرفتند تا هم بزرگی حجم سوره‌ها مانع یادگیری یا سخت‌شدن فراگیری آن‌ها نشود و هم دریافت مفاهیم آن سوره‌ها آسان شود، مثلاً سوره آل‌عمران به ۲۱ واحد موضوعی (رکوع) تقسیم شده است.

در عصر حاضر قاریان و حافظان نیز می‌توانند از این فصل‌بندی اسرارآمیز برای تلاوت و قرائت و تحفیظ خود بهره‌برند تا قرائت و تلاوت و حفظ آنان حُسنِ مطلع (شروع) و حُسنِ ختام داشته باشد و مفاهیم قرآن در قالب یک موضوع مشخص به خوانندگان منتقل شود. تلاوت صفحه‌ای یا اجزای سی‌گانه یا احزاب ۶۰ یا ۱۲۰ گانه فاقد این نکته مهم هستند؛ زیرا از سوی کسانی پیشنهاد شده‌اند که دغدغه فهم و تفهیم قرآن را نداشته‌اند و اغلب، صفحه یا جزء یا حزب از جایی آغاز می‌شود یا در آیه‌ای پایان می‌یابد که درست وسط قصّه یا مسأله است.

تقسیم قرآن به ۵۵۵ واحد موضوعی (رکوع) و کارکردهای آن / رجبی قدسی ۸۷

تقسیم قرآن به ۳۰ جزء از زمان حجّاج بن یوسف ثقفی (د۹۵ق) آغاز شده یا به امر او انجام گرفته است (ابوطالب مکی، ۸۵/۱). برخی نیز گفته‌اند که منصور دوانیقی (د۱۵۸ق) از عمرو بن عبید خواست که قرآن را به گونه‌ای برای او تقسیم کند تا منصور بتواند طیّ یک سال و در هر روز به اندازه مساوی و مشخص، قرآن را حفظ کند. عمرو بن عبید نیز قرآن را به ۳۶۰ قسمت مساوی تقسیم کرد و در پایان هر ۱۲ قسمت خطّی زراندود کشید، و به این ترتیب، قرآن را به ۳۰ جزء مساوی تقسیم کرد (سخاوی، ۱۴۱۳: ۳۷۸-۳۷۹).

۷- جایگاه رکوعات در فهم و تفسیر قرآن

تعیین محدوده سیاق آیات یکی از مسائل مهم در تفسیر قرآن است. می‌توان سیاق هر آیه را واحدی (رکوعی) که آیه در آن قرار دارد، در نظر گرفت و مطالب تفسیری را موضوعی و دسته‌بندی شده ارائه داد.

واحد‌های موضوعی هر سوره، کلید مهمی برای تشخیص محور موضوعی آن سوره است (لسانی و مرادی، سوره‌شناسی، ۱۲۶-۱۳۲). هم‌چنین برای یافتن محور موضوعی سوره‌هایی که بیش از یک واحد موضوعی (رکوع) دارند، بهتر است در واحد یا واحد‌های آخر آن سوره بیشتر دقت شود؛ چراکه، معمولاً محور موضوعی سوره‌ها در واحد یا واحد‌های آخر بیان شده است.

به عنوان مثال، محور موضوعی سوره منافقون، بیان عمل کرد منافقان مدینه نیست، بلکه جلوگیری از نفاق و هشدار به مؤمنان است تا به این بیماری خطرناک مبتلا نشوند (داجوی، ۵۵). این مطلب را وقتی درمی‌یابیم که محور موضوعی را با توجه ویژه به واحد آخر (آیات ۹ تا ۱۱) و ارتباط آن با واحد اول (آیات ۱ تا ۸) پی‌جویی کنیم.

رکوع اول، رفتارها و توطئه‌های منافقان در عهد نبوی را بیان کرده‌است؛ آنان در پوشش ایمانی که به کُفر و کِبَر گراییده، با چرب‌زبانی و سوگندهای دروغین، خود را مؤمن به خدا و رسول خدا معرفی می‌کنند، اما در عمل مانع راه خدایند و هیچ درک و فهم عمیقی ندارند. آنان دشمنان واقعی خدا و رسول و مردم‌اند، ولی بسیار ترسویند به‌طوری‌که هر فریادی از هرجا بلندشود، بر ضد خود می‌پندارند. از همراهی با رسول خدا طفره می‌روند و با تکبّر و غرور از آن حضرت روی برمی‌گردانند و تبلیغ می‌کنند: «به افرادی که نزد رسول خدا هستند انفاق نکنید تا از گرد او پراکنده شوند». منافقان به سبب استکبار و فسق‌شان و تأثیرپذیری از مشرکان قریش گمان می‌کردند که با این ترغبت می‌توانند رسول خدا را از مدینه اخراج کنند، درحالی‌که نمی‌فهمیدند خزاین آسمان‌ها و زمین از آن خداست و خداوند عزّت را خاص رسول خدا و مؤمنان قرار داده و پشتیبان آنان است (منافقون، ۸) و اگر این کار را می‌کردند، همه آنان مانند فرعون و فرعونیان هلاک و نابود می‌شدند (اسراء، ۷۶-۷۷).

خداوند سبحان، واحد دوم را با خطاب «یا ایها الذین امنوا» آغاز می‌کند تا بیان دارد آنچه برای ما مهم است حفظ مؤمنان از ورطه هولناک نفاق و دوری‌گزیدن آنان از روش و منش منافقان است. از این‌رو، مؤمنان را آگاه می‌سازد که اموال و فرزندان آنان سبب غفلت شما از ذکر الله و یاد آخرت نشود که در آن صورت خاسران و زیان‌کاران حقیقی شما باشید (آیه ۹: یا ایها الذین آمنوا لا تلهکم أموالکم ولا اولادکم عن ذکر الله و من یفعل ذلک فاولئک هم الخاسرون). اهل ایمان باید از آنچه خداوند روزی آنان کرده، قبل از فرارسیدن اجل که مشخص است و هیچ تأخیری ندارد (آیه ۱۱: وکن یتوخر الله نفسا إذا جاء أجلها) انفاق و خرج کنند؛ زیرا با رسیدن هنگامه رحلت به آخرت، دیگر هیچ مهلتی به انسان داده نخواهد شد تا برگردد و وظایف رها کرده خود را

تقسیم قرآن به ۵۵۵ واحد موضوعی (رکوع) و کارکردهای آن / رجبی قدسی ۸۹

انجام دهد و در ردیف صدقه‌دهندگان و صالحان قرار گیرد (آیه ۱۰: وَأَنْفِقُوا مِنْ مَا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ فَيَقُولَ رَبِّ لَوْلَا أَخَّرْتَنِي إِلَى أَجَلٍ قَرِيبٍ فَأَصَّدَّقَ وَأَكُنْ مِنَ الصَّالِحِينَ).

بنابراین، محور موضوعی سورة منافقون، «راه‌های پیشگیری از نفوذ نفاق در میان مؤمنان و به‌وجود آمدن منافق در جامعه اسلامی» است که مهم‌ترین آن‌ها، «اجتناب از هر گونه لهوی است که موجب غفلت از استمرار و کثرت ذکر الله در سرتاسر زندگی مسلمانان می‌شود» (منافقون، ۹؛ نیز نک: جمعه، ۹-۱۱)، «انفاقِ خداپسندانه برای بهبود زندگی خانواده و حل مشکلات جامعه اسلامی» (منافقون، ۱۰. نیز نک: جمعه، ۱۰) «باور به آخرت و این‌که زندگی سعادت‌مند و جاویدان در آخرت منوط به صالح و صادق بودن انسان در دنیا است» (منافقون، ۱۰. نیز نک: جمعه، ۶-۸)، «استفاده بهینه از زمان‌ها و فرصت‌ها با این باور که خدا أَجَلَ هیچ نفسی را به تأخیر نخواهد انداخت» (منافقون، ۱۱. نیز نک: جمعه، ۸) و «پرهیز از خودبرتربینی» (منافقون، ۸. نیز نک: جمعه، ۲و۶).

۸- جدول تقسیم قرآن کریم به ۵۵۵ واحد موضوعی (رکوعات قرآنی)

شماره آیات ابتدا و انتهای واحدهای موضوعی (سایق‌ها)					نام سوره و تعداد واحدهای موضوعی آن
فاتحة الكتاب، «أم الكتاب» است و زیرمجموعه هیچ‌یک از تقسیمات قرآنی قرار نمی‌گیرد.					فاتحة الكتاب
۴۶ - ۴۰	۳۹ - ۳۰	۲۹ - ۲۱	۲۰ - ۸	۷ - ۱	بقره (۴۰)
۸۶ - ۸۳	۸۲ - ۷۲	۷۱ - ۶۲	۶۱ - ۶۰	۵۹ - ۴۷	
۱۲۹ - ۱۲۲	۱۲۱ - ۱۱۳	۱۱۲ - ۱۰۴	۱۰۳ - ۹۷	۹۶ - ۸۷	
۱۶۷ - ۱۶۴	۱۶۳ - ۱۵۳	۱۵۲ - ۱۴۸	۱۴۷ - ۱۴۲	۱۴۱ - ۱۳۰	
۲۱۰ - ۱۹۷	۱۹۶ - ۱۸۹	۱۸۸ - ۱۸۳	۱۸۲ - ۱۷۷	۱۷۶ - ۱۶۸	
۲۳۵ - ۲۳۲	۲۳۱ - ۲۲۹	۲۲۸ - ۲۲۲	۲۲۱ - ۲۱۷	۲۱۶ - ۲۱۱	

۹۰ دوفصلنامه تفسیر پژوهی اثری - سال یازدهم، جلد دوم، شماره ۲۲، پاییز و زمستان ۱۴۰۳

۲۶۰ - ۲۵۸	۲۵۷ - ۲۵۴	۲۵۳ - ۲۴۹	۲۴۸ - ۲۴۳	۲۴۲ - ۲۳۶	
۲۸۶ - ۲۸۴	۲۸۳ - ۲۸۲	۲۸۱ - ۲۷۴	۲۷۳ - ۲۶۷	۲۶۶ - ۲۶۱	
۵۴ - ۴۲	۴۱ - ۳۱	۳۰ - ۲۱	۲۰ - ۱۰	۹ - ۱	آل عمران (۲۱)
۱۰۱ - ۹۲	۹۱ - ۸۱	۸۰ - ۷۲	۷۱ - ۶۴	۶۳ - ۵۵	
۱۴۸ - ۱۴۴	۱۴۳ - ۱۳۰	۱۲۹ - ۱۲۱	۱۲۰ - ۱۱۰	۱۰۹ - ۱۰۲	
۱۸۹ - ۱۸۱	۱۸۰ - ۱۷۲	۱۷۱ - ۱۶۴	۱۶۳ - ۱۵۶	۱۵۵ - ۱۴۹	
				۲۰۰ - ۱۹۰	
۳۳ - ۲۶	۲۵ - ۲۳	۲۲ - ۱۵	۱۴ - ۱۱	۱۰ - ۱	نساء (۲۴)
۷۶ - ۷۱	۷۰ - ۶۰	۵۹ - ۵۱	۵۰ - ۴۳	۴۲ - ۳۴	
۱۰۴ - ۱۰۱	۱۰۰ - ۹۷	۹۶ - ۹۲	۹۱ - ۸۸	۸۷ - ۷۷	
۱۴۱ - ۱۳۵	۱۳۴ - ۱۲۷	۱۲۶ - ۱۱۶	۱۱۵ - ۱۱۳	۱۱۲ - ۱۰۵	
	۱۷۶ - ۱۷۲	۱۷۱ - ۱۶۳	۱۶۲ - ۱۵۳	۱۵۲ - ۱۴۲	
۳۴ - ۲۷	۲۶ - ۲۰	۱۹ - ۱۲	۱۱ - ۶	۵ - ۱	مائده (۱۶)
۷۷ - ۶۷	۶۶ - ۵۷	۵۶ - ۵۱	۵۰ - ۴۴	۴۳ - ۳۵	
۱۱۵ - ۱۰۹	۱۰۸ - ۱۰۱	۱۰۰ - ۹۴	۹۳ - ۸۷	۸۶ - ۷۸	
				۱۲۰ - ۱۱۶	
۵۰ - ۴۲	۴۱ - ۳۱	۳۰ - ۲۱	۲۰ - ۱۱	۱۰ - ۱	انعام (۲۰)
۹۰ - ۸۳	۸۲ - ۷۱	۷۰ - ۶۱	۶۰ - ۵۶	۵۵ - ۵۱	
۱۲۹ - ۱۲۲	۱۲۱ - ۱۱۱	۱۱۰ - ۱۰۱	۱۰۰ - ۹۵	۹۴ - ۹۱	
۱۶۵ - ۱۵۵	۱۵۴ - ۱۵۱	۱۵۰ - ۱۴۵	۱۴۴ - ۱۴۱	۱۴۰ - ۱۳۰	
۴۷ - ۴۰	۳۹ - ۳۲	۳۱ - ۲۶	۲۵ - ۱۱	۱۰ - ۱	اعراف (۲۴)
۸۴ - ۷۳	۷۲ - ۶۵	۶۴ - ۵۹	۵۸ - ۵۴	۵۳ - ۴۸	
۱۲۹ - ۱۲۷	۱۲۶ - ۱۰۹	۱۰۸ - ۱۰۰	۹۹ - ۹۴	۹۳ - ۸۵	
۱۶۲ - ۱۵۸	۱۵۷ - ۱۵۲	۱۵۱ - ۱۴۸	۱۴۷ - ۱۴۲	۱۴۱ - ۱۳۰	
	۲۰۶ - ۱۸۹	۱۸۸ - ۱۸۲	۱۸۱ - ۱۷۲	۱۷۱ - ۱۶۳	
۴۴ - ۳۸	۳۷ - ۲۹	۲۸ - ۲۰	۱۹ - ۱۱	۱۰ - ۱	انفال (۱۰)
۷۵ - ۷۰	۶۹ - ۶۵	۶۴ - ۵۹	۵۸ - ۴۹	۴۸ - ۴۵	
۳۷ - ۳۰	۲۹ - ۲۵	۲۴ - ۱۷	۱۶ - ۷	۶ - ۱	توبه (۱۶)

تقسیم قرآن به ۵۵۵ واحد موضوعی (رکوع) و کارکردهای آن / رجبی قدسی ۹۱

۸۰ - ۷۳	۷۲ - ۶۷	۶۶ - ۶۰	۵۹ - ۴۳	۴۲ - ۳۸	
۱۲۲ - ۱۱۹	۱۱۸ - ۱۱۱	۱۱۰ - ۱۰۰	۹۹ - ۹۰	۸۹ - ۸۱	
				۱۲۹ - ۱۲۳	
۵۳ - ۴۱	۴۰ - ۳۱	۳۰ - ۲۱	۲۰ - ۱۱	۱۰ - ۱	یونس (۱۱)
۱۰۳ - ۹۳	۹۲ - ۸۳	۸۲ - ۷۱	۷۰ - ۶۱	۶۰ - ۵۴	
				۱۰۹ - ۱۰۴	
۶۰ - ۵۰	۴۹ - ۳۶	۳۵ - ۲۵	۲۴ - ۹	۸ - ۱	هود (۱۰)
۱۲۳ - ۱۱۰	۱۰۹ - ۹۶	۹۵ - ۸۴	۸۳ - ۶۹	۶۸ - ۶۱	
۴۲ - ۳۶	۳۵ - ۳۰	۲۹ - ۲۱	۲۰ - ۷	۶ - ۱	یوسف (۱۲)
۹۳ - ۸۰	۷۹ - ۶۹	۶۸ - ۵۸	۵۷ - ۵۰	۴۹ - ۴۳	
			۱۱۱ - ۱۰۵	۱۰۴ - ۹۴	
۳۷ - ۳۲	۳۱ - ۲۷	۲۶ - ۱۹	۱۸ - ۸	۷ - ۱	رعد (۶)
				۴۳ - ۳۸	
۳۴ - ۲۸	۲۷ - ۲۲	۲۱ - ۱۳	۱۲ - ۷	۶ - ۱	ابراهیم (۷)
			۵۲ - ۴۲	۴۱ - ۳۵	
۷۹ - ۶۱	۶۰ - ۴۵	۴۴ - ۲۶	۲۵ - ۱۶	۱۵ - ۱	حجر (۶)
				۹۹ - ۸۰	
۴۰ - ۳۵	۳۴ - ۲۶	۲۵ - ۲۲	۲۱ - ۱۰	۹ - ۱	نحل (۱۶)
۷۶ - ۷۱	۷۰ - ۶۶	۶۵ - ۶۱	۶۰ - ۵۱	۵۰ - ۴۱	
۱۱۹ - ۱۱۱	۱۱۰ - ۱۰۱	۱۰۰ - ۹۰	۸۹ - ۸۴	۸۳ - ۷۷	
				۱۲۸ - ۱۲۰	
۵۲ - ۴۱	۴۰ - ۳۱	۳۰ - ۲۳	۲۲ - ۱۱	۱۰ - ۱	بنی اسرائیل / اسراء (۱۲)
۹۳ - ۸۵	۸۴ - ۷۸	۷۷ - ۷۱	۷۰ - ۶۱	۶۰ - ۵۳	
			۱۱۱ - ۱۰۱	۱۰۰ - ۹۴	
۴۴ - ۳۲	۳۱ - ۲۳	۲۲ - ۱۸	۱۷ - ۱۳	۱۲ - ۱	کهف (۱۲)
۸۲ - ۷۱	۷۰ - ۶۰	۵۹ - ۵۴	۵۳ - ۵۰	۴۹ - ۴۵	
			۱۱۰ - ۱۰۲	۱۰۱ - ۸۳	
۸۲ - ۶۶	۶۵ - ۵۱	۵۰ - ۴۱	۴۰ - ۱۶	۱۵ - ۱	مریم (۶)
				۹۸ - ۸۳	

۹۲ دوفصلنامه تفسیر پژوهی اثری- سال یازدهم، جلد دوم، شماره ۲۲، پاییز و زمستان ۱۴۰۳

۱۰۴-۹۰	۸۹-۷۷	۷۶-۵۵	۵۴-۲۵	۲۴-۱	طاهّا (۸)
		۱۳۵-۱۲۹	۱۲۸-۱۱۶	۱۱۵-۱۰۵	
۷۵-۵۱	۵۰-۴۲	۴۱-۳۰	۲۹-۱۱	۱۰-۱	انبیاء (۷)
			۱۱۲-۹۴	۹۳-۷۶	
۳۸-۳۴	۳۳-۲۶	۲۵-۲۳	۲۲-۱۱	۱۰-۱	حج (۹)
	۷۸-۷۳	۷۲-۶۵	۶۴-۴۹	۴۸-۳۹	
۹۲-۷۸	۷۷-۵۱	۵۰-۳۳	۳۲-۲۳	۲۲-۱	مؤمنون (۶)
				۱۱۸-۹۳	
۴۰-۳۵	۳۴-۲۷	۲۶-۲۱	۲۰-۱۱	۱۰-۱	نور (۹)
	۶۴-۶۲	۶۱-۵۸	۵۷-۵۱	۵۰-۴۱	
۶۰-۴۵	۴۴-۳۵	۳۴-۲۱	۲۰-۱۰	۹-۱	فرقان (۶)
				۷۷-۶۱	
۱۰۴-۶۹	۶۸-۵۲	۵۱-۲۴	۲۳-۱۰	۹-۱	شعراء (۱۱)
۱۹۱-۱۷۶	۱۷۵-۱۶۰	۱۵۹-۱۴۱	۱۴۰-۱۲۳	۱۲۲-۱۰۵	
				۲۲۷-۱۹۲	
۶۶-۵۹	۵۸-۴۵	۴۴-۳۲	۳۱-۱۵	۱۴-۱	نمل (۷)
			۹۳-۸۳	۸۲-۶۷	
۵۱-۴۳	۴۲-۲۹	۲۸-۲۲	۲۱-۱۴	۱۳-۱	قصص (۹)
	۸۸-۸۳	۸۲-۷۶	۷۵-۶۱	۶۰-۵۲	
۵۱-۴۵	۴۴-۳۱	۳۰-۲۳	۲۲-۱۴	۱۳-۱	عنکبوت (۷)
			۶۹-۶۴	۶۳-۵۲	
۵۳-۴۱	۴۰-۲۸	۲۷-۲۰	۱۹-۱۱	۱۰-۱	روم (۶)
				۶۰-۵۴	
	۳۴-۳۱	۳۰-۲۰	۱۹-۱۲	۱۱-۱	لقمان (۴)
		۳۰-۲۳	۲۲-۱۲	۱۱-۱	سجده (۳)
۴۰-۳۵	۳۴-۲۸	۲۷-۲۱	۲۰-۹	۸-۱	احزاب (۸)
		۷۳-۵۹	۵۸-۵۳	۵۲-۴۱	
۴۵-۳۷	۳۶-۳۱	۳۰-۲۲	۲۱-۱۰	۹-۱	سبأ (۶)
				۵۴-۴۶	

تقسیم قرآن به ۵۵۵ واحد موضوعی (رکوع) و کارکردهای آن / رجبی قدسی ۹۳

۴۵ - ۳۸	۳۷ - ۲۷	۲۶ - ۱۵	۱۴ - ۸	۷ - ۱	ملانکه / فاطر (۵)
۸۳ - ۶۸	۶۷ - ۵۱	۵۰ - ۳۳	۳۲ - ۱۳	۱۲ - ۱	یاسین (۵)
۱۸۲ - ۱۳۹	۱۳۸ - ۱۱۴	۱۱۳ - ۷۵	۷۴ - ۲۲	۲۱ - ۱	صافات (۵)
۸۸ - ۶۵	۶۴ - ۴۱	۴۰ - ۲۷	۲۶ - ۱۵	۱۴ - ۱	صاد (۵)
۵۲ - ۴۲	۴۱ - ۳۲	۳۱ - ۲۲	۲۱ - ۱۰	۹ - ۱	زمر (۸)
		۷۵ - ۷۱	۷۰ - ۶۴	۶۳ - ۵۳	
۵۰ - ۳۸	۳۷ - ۲۸	۲۷ - ۲۱	۲۰ - ۱۰	۹ - ۱	مؤمن (غافر) (۹)
	۸۵ - ۷۹	۷۸ - ۶۹	۶۸ - ۶۱	۶۰ - ۵۱	
۴۴ - ۳۳	۳۲ - ۲۶	۲۵ - ۱۹	۱۸ - ۹	۸ - ۱	فصلت (۶)
				۵۴ - ۴۵	
۵۳ - ۴۴	۴۳ - ۳۰	۲۹ - ۲۰	۱۹ - ۱۰	۹ - ۱	شوری (۵)
۵۶ - ۴۶	۴۵ - ۳۶	۳۵ - ۲۶	۲۵ - ۱۷	۱۶ - ۱	زخرف (۷)
			۸۹ - ۶۸	۶۷ - ۵۷	
		۵۹ - ۴۳	۴۲ - ۳۰	۲۹ - ۱	دخان (۳)
	۳۷ - ۲۷	۲۶ - ۲۲	۲۱ - ۱۲	۱۱ - ۱	جاثیه (۴)
	۳۵ - ۲۷	۲۶ - ۲۱	۲۰ - ۱۱	۱۰ - ۱	احقاف (۴)
	۳۸ - ۲۹	۲۸ - ۲۰	۱۹ - ۱۲	۱۱ - ۱	قتال / محمد (۴)
	۲۹ - ۲۷	۲۶ - ۱۸	۱۷ - ۱۱	۱۰ - ۱	فتح (۴)
			۱۸ - ۱۱	۱۰ - ۱	حجرات (۲)
		۴۵ - ۳۰	۲۹ - ۱۶	۱۵ - ۱	قاف (۳)
		۶۰ - ۴۷	۴۶ - ۲۴	۲۳ - ۱	ذاریات (۳)
			۴۹ - ۲۹	۲۸ - ۱	طور (۲)
		۶۲ - ۳۳	۳۲ - ۲۶	۲۵ - ۱	نجم (۳)
		۵۵ - ۴۱	۴۰ - ۲۳	۲۲ - ۱	قمر (۳)
		۷۸ - ۴۶	۴۵ - ۲۶	۲۵ - ۱	رحمان (۳)
			۹۶ - ۷۵	۷۴ - ۱	واقعه (۲)
	۲۹ - ۲۶	۲۵ - ۲۰	۱۹ - ۱۱	۱۰ - ۱	حدید (۴)
		۲۲ - ۱۴	۱۳ - ۷	۶ - ۱	مجادله (۳)

حشر (۳)	۱۰ - ۱	۱۷ - ۱۱	۲۴ - ۱۸	
ممتحنه (۲)	۶ - ۱	۱۳ - ۷		
صف (۲)	۹ - ۱	۱۴ - ۱۰		
جمعه (۲)	۸ - ۱	۱۱ - ۹		
مناقضون (۲)	۸ - ۱	۱۱ - ۹		
تغابن (۲)	۱۰ - ۱	۱۸ - ۱۱		
نساء قصری/ طلاق (۲)	۷ - ۱	۱۲ - ۸		
تحریم (۲)	۷ - ۱	۱۲ - ۸		
ملک (۲)	۱۴ - ۱	۳۰ - ۱۵		
قلم (۲)	۳۳ - ۱	۵۲ - ۳۴		
حاقه (۲)	۳۷ - ۱	۵۲ - ۳۸		
معارج (۲)	۳۵ - ۱	۴۴ - ۳۶		
نوح (۲)	۲۰ - ۱	۲۸ - ۲۱		
جن (۲)	۱۹ - ۱	۲۸ - ۲۰		
مزمل (۲)	۱۹ - ۱	۲۰		
مدثر (۲)	۳۱ - ۱	۵۶ - ۳۲		
قیامت (۲)	۳۰ - ۱	۴۰ - ۳۱		
انسان (۲)	۲۲ - ۱	۳۱ - ۲۳		
مرسلات (۲)	۴۰ - ۱	۵۰ - ۴۱		
نبأ (۲)	۳۰ - ۱	۴۰ - ۳۱		
نازعات (۲)	۲۶ - ۱	۴۶ - ۲۷		
عبس (۱)	۴۲ - ۱			
تکویر (۱)	۲۹ - ۱			
انفطار (۱)	۱۹ - ۱			
مطففین (۱)	۳۶ - ۱			
انشقاق (۱)	۲۵ - ۱			
بروج (۱)	۲۲ - ۱			
طارق (۱)	۱۷ - ۱			

تقسیم قرآن به ۵۵۵ واحد موضوعی (رکوع) و کارکردهای آن / رجبی قدسی ۹۵

اعلی (۱)	۱۹ - ۱	
غاشیة (۱)	۲۶ - ۱	
فجر (۱)	۳۰ - ۱	
بلد (۱)	۲۰ - ۱	
شمس (۱)	۱۵ - ۱	
لیل (۱)	۲۱ - ۱	
ضحی (۱)	۱۱ - ۱	
انشراح (۱)	۸ - ۱	
تین (۱)	۸ - ۱	
علق (۱)	۱۹ - ۱	
قدر (۱)	۵ - ۱	
بینة (۱)	۸ - ۱	
زلزال (۱)	۸ - ۱	
عادیات (۱)	۱۱ - ۱	
قارعه (۱)	۱۱ - ۱	
تکاثر (۱)	۸ - ۱	
عصر (۱)	۳ - ۱	
همزه (۱)	۹ - ۱	
فیل (۱)	۵ - ۱	
قریش (۱)	۴ - ۱	
مَاعُون (۱)	۷ - ۱	
کوثر (۱)	۳ - ۱	
کافرون (۱)	۶ - ۱	
نصر (۱)	۳ - ۱	
مسد (۱)	۵ - ۱	
اخلاص (۱)	۴ - ۱	
فلق (۱)	۵ - ۱	
ناس (۱)	۶ - ۱	(لسانی و مرادی، ۱۳۹۴: ۲۲۸-۲۳۲؛ ۱۴۰۰: ۴۸-۹۹)

۹- اختلافی اندک در شمار رکوعات

در برخی منابع به سبب بی‌دقتی یا ناخواسته، شمار رکوعات قرآن کمی کمتر از عدد ۵۵۵ یا اندکی بیشتر به شرح زیر ثبت شده است.

۹-۱. در نسخه خطی رساله‌ای با عنوان خلاصه الوقوف منسوب به ابن مهران نیشابوری (۳۸۱ق) تعداد رکوعات هر سوره در کنار نام سوره ثبت شده که مجموع آن‌ها ۵۴۵ رکوع است (منسوب به ابن مهران، ۱۳۸۵: ۳۰۹-۴۸۷)، ولی به این رقم نمی‌توان اعتماد کرد، زیرا رقمی که نویسنده رساله در ابتدای معرفی هر سوره می‌آورد گاهی با مواضع تعیین شده رکوعات همان سوره در متن رساله که آن را با نشان «ع» پس از کلمه آخر هر رکوع مشخص کرده متفاوت است، مثلاً آورده است: «سورة النمل ثلاث و تسعون آية و ستة رکوعات»، ولی مواضع رکوع در متن سورة نمل در رساله مزبور هفت مورد است. با شمارش دقیق، کل رکوعات قرآن در این رساله ۵۵۳ تا است که اگر دو اشتباه دیگر در این رساله را اصلاح کنیم به همان رقم ۵۵۵ رکوع خواهیم رسید، زیرا در رساله مزبور، سورة یوسف ۱۱ رکوع، و سورة توبه ۱۵ رکوع پنداشته شده، در حالی که این دو سوره به ترتیب ۱۲ و ۱۶ رکوع دارند (ایجی، ۱۴۲۴: ۲۰۹/۲ و ۴۲).

مؤلف رساله مزبور، ابن جزری (د ۸۳۳ق) را شیخ خود معرفی کرده، از این رو، مصححان در نسخه چاپی، نویسنده رساله را از دانشوران سده نهم هجری دانسته‌اند و عنوان آن را به اشتباه به رساله فی کتابه المصحف تغییر داده‌اند؛ در حالی که رساله درباره مواضع وقف است نه رسم الخط قرآن!

۹-۲. محمد بن صفی‌الدین عبدالرحمن ایجی شیرازی (د ۹۰۵ق) از مفسران شافعی در ابتدای هر سوره به تعداد رکوعات آن در تفسیر جامع البیان فی تفسیر القرآن اشاره کرده و پس از آوردن متن هر رکوع به تفسیر آن پرداخته است. مجموع رکوعات در تفسیر او

تقسیم قرآن به ۵۵۵ واحد موضوعی (رکوع) و کارکردهای آن / رجبی قدسی ۹۷

به ۵۵۶ می‌رسد. اشتباه او همانند برخی مصاحف شبه قارّه هند است که سوره واقعه به سه واحد تقسیم شده است: ۱ تا ۳۸؛ ۳۹ تا ۷۴؛ و ۷۵ تا ۹۶. درحالی‌که دو آیه ۳۹ و ۴۰ به واحد نخست متعلق است و این سوره دو واحدی است: ۱ تا ۷۴ و ۷۵ تا ۹۶.

۳-۹. در برخی مصاحف ۵۵۸ رکوع ثبت شده است (قرآن مجید، ۱۳۷۸ ش). زیرا حمد را به شمارش آورده‌اند. ولی، فاتحة‌الکتاب باتوجه به جایگاه رفیعی که باعنوان «المقرآن» و «الم‌الکتاب» دارد (احمد بن حنبل، ۱۴۲۱: ۴۹۱/۱۵؛ نیز نک: ابن بابویه، ۱۳۷۸: ۳۰۲/۱)، در ردیف رکوعات قرآنی قرار نمی‌گیرد. به سه سوره حجّ (آیات ۴۹ تا ۶۴ به دو واحد ۴۹ تا ۵۷ و ۵۸ تا ۶۴)، احزاب (آیات ۷۳ تا ۵۹ به دو واحد ۵۹ تا ۶۸ و ۶۹ تا ۷۳) و واقعه (آیات ۱ تا ۷۴ به دو واحد ۱ تا ۳۸ و ۳۹ تا ۷۴ تقسیم شده و) در مجموع سه واحد افزوده شده است. و سوره آل عمران را که ۲۱ واحد دارد ۲۰ واحد ثبت کرده، یعنی واحد موضوعی ۱۶ و ۱۷ (از آیه ۱۵۶ تا ۱۶۳ و ۱۶۴ تا ۱۷۱) را یک واحد به‌شمار آورده که نادرست است.

نتیجه‌گیری

برپایه احادیث و قراین و محتوای سوره‌های قرآن، در مرحله نزول تدریجی، فاتحة‌الکتاب و هریک از ۳۵ سوره ناس تا عبس در یک مرتبه نازل و به مردم ابلاغ شدند. دیگر سوره‌های قرآن از نازعات تا بقره، قسمت به‌قسمت نازل شدند که آیات هر قسمت به لحاظ محتوا و مضمون با یکدیگر پیوستگی موضوعی دارند. از آنجایی‌که پیامبر اکرم در نماز تا قبل از تکمیل شدن سوره‌های دارای بیش از دو قسمت، پس از خواندن هر یک از آن قسمت‌ها به رکوع می‌رفتند، مسلمانان برای اشاره به آن‌ها، اصطلاح «رکوع» را به کار بردند و امروزه از اصطلاح «واحد موضوعی» نیز

استفاده می‌شود. ائمة طاهرین (ع) پس از پایان یافتن نزول تدریجی قرآن، بر قرائت یک سورة کامل از حزب مفصل در نمازهای واجب تأکید کردند تا مسیر فهم دیگر احزاب شش‌گانه قرآن برای مسلمانان با فراگرفتن و انس سوره به سورة قرآن فراهم و مهیا شود. بنابراین، تعارضی میان تقسیم سوره‌ها به رکوعات در مقام فراگیری و فهم قرآن و خواندن یک سورة کامل در نمازهای واجب نیست. در مجموع، قرآن مشتمل بر ۵۵۵ واحد موضوعی (رکوع) است که در تعلیم و ترویج و تفسیر و تحفیظ قرآن می‌توان از این تقسیم‌بندی توقیفی بهره‌های فراوان برد. در برخی مصاحف و منابع شمار رکوعات به اشتباه ۵۴۰ یا ۵۵۳ یا ۵۵۶ یا ۵۵۸ ثبت شده و منشأ این تقسیم‌بندی کهن اجتهاد مفسران تابعی در سده دوم هجری یا فقیهان حنفی در بخارا در آغاز سده چهارم هجری برای ختم قرآن در نماز تراویح در ماه رمضان پنداشته شده است که دلیل متقنی برای درستی آن‌ها یافت نشد.

*****

کتابنامه

- القرآن الحکیم، دهلی، ربّانی بک دیو.
- قرآن کریم، (۱۳۶۷ش)، خط حامد آلامدی، دارالکتاب الاسلامی.
- قرآن، (۱۳۹۷ش)، خط غلامرضا صفامهدوی، به نشر (آستان قدس رضوی).
- قرآن، خط محمودبن احمد نیریزی، نسخه شماره ۱۵۰۲ آستان قدس رضوی.
- قرآن مجید، (۱۳۷۴ش)، خط حبیب‌الله فضائی، ترجمه عبدالمحمد آیتی، تهران: سروش.
- القرآن المجید، (۱۳۹۵ش)، طراح خط: ابوالحسن مظفری، ترجمه حسین انصاریان، تهران: صیادی.
- القرآن المجید، (۱۳۷۸ش)، خط: خودآوا، طراح خط: رضا کیان‌زاد، تهران: کیان کتاب - مؤسسه رسانه کلام.

قرآن مجید، (۱۳۷۸ش)، با ترجمه فارسی و انگلیسی: مهدی الهی قمشه‌ای و مارمادوک پیکتال، تهران: جاجر می.

قرآن مجید، (۱۳۹۰ش)، خط محمدحسین یزدی، ترجمه آیت‌الله مکارم شیرازی، مشهد: به نشر (آستان قدس رضوی).

القرآن الحکیم، (۱۳۹۹ش)، خط سیدعبدالمهدی حسن‌زاده، ترجمه حسین انصاریان، قم: دفتر نشر معارف وابسته به نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه‌ها و کتاب جمکران. ابن ابی شیبہ، عبدالله، (۱۴۰۹ق)، المصنّف فی الأحادیث والآثار، تحقیق: کمال یوسف الحوت، المدينة المنورة: مكتبة العلوم والحکم.

ابن بابویه، محمد بن علی، (۱۳۸۵ش)، علل الشرائع، قم: کتاب فروشی داوری.

_____، (۱۳۷۸ق)، عیون اخبار الرضا، تحقیق: مهدی لاجوردی، تهران: نشر جهان.

_____، (۱۴۱۳ق)، [فقیه] من لایحضره الفقیه، تحقیق: علی‌اکبر غفاری، جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.

ابن جبرین، عبدالله، (۱۴۳۱ق)، الفتاوی، تاریخ النشر بالشاملة: ۸ ذو الحجة.

ابن شُبّه، عمر، (بی‌تا)، تاریخ المدينة المنورة، تحقیق: فهیم محمد شلتوت.

ابن ماجه، محمد بن یزید، (۱۴۳۰ق)، سنن، به کوشش شعب الأرنؤوط و دیگران، دارالرسالة العالمية.

ابن وهب، عبدالله، (۲۰۰۳م)، الجامع علوم القرآن، بروایة سحنون بن سعید (۲۴۰د ق)، به کوشش: میکلوش مَورانی، بیروت: دار الغرب الاسلامی.

ابوداود سجستانی، سلیمان بن اشعث، (بی‌تا)، سنن، به کوشش محمد محیی‌الدین عبدالحمید، داراحیاء السنة النبویه.

_____، (۱۴۲۰ق)، مسائل الإمام أحمد، تحقیق: ابومعاذ طارق بن

عوض‌الله، مصر: مكتبة ابن تیمیة، ۱۴۲۰ق.

ابوطالب مکی، (۱۴۲۶ق)، قوت القلوب، تحقیق: عاصم ابراهیم الکیالی، بیروت: دار الکتب العلمیه.

احمد بن حنبل، (۱۴۲۱ق)، مسند، تحقیق: شعب الأرنؤوط، عادل مرشد و آخرون، مؤسسة الرسالة.

۱۰۰ دوفصلنامه تفسیر پژوهی اثری- سال یازدهم، جلد دوم، شماره ۲۲، پاییز و زمستان ۱۴۰۳

اسماعیل بن جعفر انصاری، (۱۴۱۸ق)، حدیث، تحقیق: عمر بن رفود بن رفید السّیفانی، ریاض: مکتبة الرشد.

امامی، محمد، (۱۳۸۶ش)، «بازکاوی عدم وجوب قرائت سورة کامل بعد از حمد در نماز»، مقالات و بررسی‌ها، دفتر ۸۵، ص ۲۱-۴۰.

ایجی شیرازی، محمد بن عبدالرحمن، (۱۴۲۴ق)، جامع‌البیان فی تفسیر القرآن، بیروت: دار الکتب العلمیة.

باقلانی، ابوبکر، (۱۴۲۲ق)، الانتصار للقرآن، تحقیق: محمد عصام القضاة، عَمَّان: دار الفتح؛ بیروت: دار ابن حزم.

بخاری، محمد بن اسماعیل، (۱۴۲۲ق)، صحیح، تحقیق: محمدزهریر بن ناصرالناصر، دار طوق النجاة. ترمذی، محمد بن عیسی، (۱۹۹۶م)، الجامع الکبیر (سنن)، حقه: بشار عواد معروف، بیروت: دار الغرب الإسلامی.

جزیری، عبدالرحمن، (۱۴۱۹ق)، الفقه علی المذاهب الاربعة (و مذهب اهل البيت، تألیف سیّد محمد غروی و یاسر مازح)، بیروت: دارالتقلین.

حسینی زاده، سیّد عبدالرسول، (۱۳۹۲ش)، جمع قرآن و تقسیمات آن، قم: بوستان کتاب. حیدری مزرعه آخوند، محمدعلی؛ مدنی، منیره سادات و حمّادی، الهام، (۱۳۹۸ش)، «واکاوی کیفیت نزول سورة علق به صورت پیوسته یا گسسته»، مطالعات قرآن و حدیث، شماره ۲۵، ص ۲۹۷-۳۲۳.

خامنه‌ای، سیّدعلی، (۱۳۹۳ش)، مروی بر مبانی روش و قواعد تفسیری حضرت آیت‌الله خامنه‌ای در تفسیر سورة توبه، تهران: نسیم انقلاب.

داجوی، حمدالله جان، (۱۹۹۶م)، ربط الركوعات و السور، به کوشش عبدالقدّوس مظهری، مظهری کتاب‌خانه.

دارمی، ابو محمد، (۴۳۶ق)، عبدالله بن عبدالرحمن، مسند، تحقیق: مرزوق بن هیاس آل مرزوق الزهرانی. دیوبندی، محمود حسن، (۱۳۸۵ش)، تفسیر کابلی (از دیدگاه اهل سنت)، تهران: احسان.

تقسیم قرآن به ۵۵۵ واحد موضوعی (رکوع) و کارکردهای آن / رجبی قدسی ۱۰۱

زارع زردینی، احمد؛ لسانی فشارکی، محمدعلی و خلیلی، میثم، (۱۳۹۸ش)، «گونه‌شناسی ساختار چینش آیات در رکوعات قرآنی (مطالعه موردی سورة بقره)»، پژوهش‌های زبان‌شناختی قرآن، شماره ۱۶، ص ۷۳-۹۴.

زرکشی، بدرالدین محمد، (۱۴۱۵ق)، البرهان فی علوم القرآن، تحقیق: مرعشلی، ذهبی و کردی، بیروت: دار المعرفة.

سقاوی، علم‌الدین، (۱۴۱۳ق)، جمال‌القراء و کمال‌الإقراء، تحقیق: عبدالکریم الزبیدی، بیروت: دارالبلاغه. سرخسی، محمد بن احمد، (۱۴۱۴ق)، المبسوط، بیروت: دارالمعرفة.

سلیم بن قیس هلالی، (۱۴۰۵ق)، کتاب سلیم، محقق: محمد انصاری زنجان‌ی خوئینی، قم: الهادی. سندی، عبدالقیوم بن عبدالغفور، (۱۴۳۷ق)، «مصطلح الركوع فی المصاحف»، تبیان للدراسات القرآنیة، عدد ۲۴، ص ۱۹-۷۳.

شجری جرجانی، یحیی بن الحسین، (۱۴۲۲ق)، ترتیب الأمالی الخمیسیة، رتبه: محیی‌الدین محمد بن أحمد قرشی، تحقیق: محمد حسن إسماعیل، بیروت: دارالکتب العلمیة. شولر، گریگور، (۱۴۰۰ش)، زندگی‌نامه محمد، ماهیت و وثاقت، ترجمه محمدحسین رفیعی، تهران: حکمت.

شیبانی، ابو عبدالله محمد بن حسن، (۱۴۰۰ق)، الکسب، تحقیق: سهیل زکار، دمشق: عبدالهادی حرصونی. شیبانی، محمد بن حسن، (۱۴۱۳ق)، نهج‌البیان عن کشف معانی القرآن، تحقیق: حسین درگاهی، تهران: بنیاد دائرة المعارف جهان اسلام.

صادقی توران‌پشتی، میثم؛ میرحسینی، یحیی و زارع زردینی، احمد، (۱۴۰۰ش)، «رکوعات قرآنی؛ از پیشینه تاریخی تا کاربردها در فرهنگ اسلامی»، مطالعات قرآنی و فرهنگ اسلامی، شماره ۱، ص ۸۷-۱۰۸.

صنعانی، عبدالرزاق، (۱۴۰۳ق)، المصنّف، تحقیق: حبیب‌الرحمن الأعظمی، بیروت، المکتب الإسلامی. طالقانی، سید محمود، (بی‌تا)، پرتوی از قرآن، قسمت ۳ و ۴ (جزء سی‌ام)، شرکت سهامی انتشار.

طباطبائی، سید محمد حسین، (۱۴۱۷ق)، المیزان فی تفسیر القرآن، دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.

طباطبائی، سید محمد حسین، (۱۳۷۳ش)، قرآن در اسلام، دفتر انتشارات اسلامی.
طبرانی، سلیمان بن احمد، (بی تا)، المعجم الكبير، تحقیق: حمدی بن عبدالمجید السلفی، قاهره: مكتبة ابن تیمیه.

طبرسی، فضل بن حسن، (۱۳۷۲ش)، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، مصحح: هاشم رسولی، تهران: ناصر خسرو.

طبرسی، حسن بن فضل، (۱۴۱۲ق)، مکارم الأخلاق، قم: الشریف الرضی.
طبری، محمد بن جریر، (۱۳۸۷ق)، تاریخ الرسل و الملوك، محقق: محمد أبو الفضل إبراهيم، مصر: دارالمعارف.

طوسی، محمد بن حسن، (۱۳۹۰ق)، الإستبصار فیما اختلف من الأخبار، مصحح: حسن موسوی خراسان، تهران: دارالکتب الإسلامية.

طوسی، محمد بن حسن، (۱۴۰۷ق)، تهذیب الاحکام، به کوشش علی اکبر غفاری، تهران: نشر صدوق.
طوسی، محمد بن حسن، (۱۴۱۱ق)، مصباح المتعبد، بیروت: مؤسسة فقه الشيعة.
طیالسی، سلیمان بن داوود، (۱۴۱۹ق)، مسند، تحقیق: محمد بن عبدالمحسن التركي، مصر: دار هجر.
عباشی، محمد بن مسعود، (۱۳۸۰)، التفسیر، محقق: هاشم رسولی، تهران: مكتبة العلمية الاسلامية.
فرات کوفی، ابراهیم، (۱۴۱۰ق)، تفسیر، محقق: محمد کاظم، تهران: مؤسسة الطبع و النشر فی وزارة الإرشاد الإسلامي.

قتادة بن دعامة سدوسی، (۱۴۱۸ق)، الناسخ والمنسوخ، محقق: حاتم صالح الضامن، بیروت: مؤسسة الرسالة.

قمی، علی بن ابراهیم، (۱۳۶۳ش)، تفسیر، محقق: طیب موسوی جزایری، قم: دارالکتاب.

تقسیم قرآن به ۵۵۵ واحد موضوعی (رکوع) و کارکردهای آن / رجبی قدسی ۱۰۳

کلباسی، زهرا و احمدنژاد، امیر، (۱۴۰۲ش)، «تحلیلی در سیر تطور آیات مستثنا (براساس مطالعه تفاسیر روایی قرن دوم تا نهم)»، تحقیقات علوم قرآن و حدیث، شماره ۵۹، ص ۱۴۱-۱۷۰.

کلینی، محمد بن یعقوب، (۱۳۸۱ق)، الکافی، تصحیح علی اکبر غفاری، تهران، مکتبه الصدوق.
کوسج، إسحاق بن منصور مروزى، (۱۴۲۵ق)، مسائل الإمام أحمد بن حنبل وإسحاق بن راهويه، المملكة العربية السعودية: عمادة البحث العلمى، الجامعة الإسلامية بالمدينة المنورة.
کیوان قزوینی، عباسعلی، (۱۳۸۴ش)، تفسیر کیوان، تهران، سایه.

لسانی فشارکی، محمدعلی، (۱۳۷۳ش)، «احزاب»، دائرة المعارف بزرگ اسلامی، ج ۶.

_____، (۱۳۷۹ش)، «اعلی»، دائرة المعارف بزرگ اسلامی، ج ۹.

_____، (۱۳۸۰ش)، «انعام»، دائرة المعارف بزرگ اسلامی، ج ۱۰.

لسانی فشارکی، محمدعلی و مرادی زنجانی، حسین، (۱۴۰۰ش)، روش تحقیق موضوعی در قرآن کریم، قم، بوستان کتاب.

لسانی فشارکی، محمدعلی و مرادی زنجانی، حسین، (۱۳۹۴ش)، سوره‌شناسی، قم: نصاب.

لسانی فشارکی، محمدعلی و معرفت، محمدهادی، (۱۳۷۷ش)، «اسباب نزول»، دائرة المعارف بزرگ اسلامی، ج ۸.

مجاهدی، فاطمه، (۱۳۸۵ش)، «تراویح»، دائرة المعارف بزرگ اسلامی، ج ۱۴.

مدیر شانه‌چی، کاظم، (۱۳۶۲ش)، «قرآن‌های چاپی»، مشکوة، شماره ۲، ص ۱۲۷-۱۷۴.

مقاتل بن سلیمان، (۱۴۲۳ق)، تفسیر، تحقیق عبدالله محمود شحاته، دار احیاء التراث العربی.

مستفید، حمیدرضا و دولتی، کریم، (۱۳۸۴ش)، تقسیمات قرآنی و سورمکی و مدنی، تهران: مرکز طبع و نشر قرآن کریم.

منسوب به ابن مهران نیشابوری، (۱۳۸۵ش)، خلاصة الوقوف (رسالة فی کتابة المصحف)، تصحیح: محمد رضا شهیدی‌پور و حجت‌الله بیاتانی، مندرج در گنجینه بهارستان ۱۵ (علوم قرآنی و روایی ۳)، تهران: کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی.

نجفی، محمدحسن، (۱۹۸۱م)، جواهر الکلام فی شرح شرایع الاسلام، تحقیق: عباس قوچانی، دار احیاء التراث العربی، بیروت.

نوری طبرسی، میرزا حسین، (۱۴۰۷ق)، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، قم: مؤسسه آل البيت لاحیا التراث.

نوی، محیی‌الدین یحیی بن شرف، (۱۴۳۷ق)، المجموع شرح المهدب، قاهره: الطباعة المنيرية.

Bibliography

Al-Qur'an Al-hakim, Dehli, rabbani bak depu.

The Holy Qur'an (1367 SH), Calligrapher: Hamed Al-Amudi, Dar ol ketabe al-islami.

The Holy Qur'an (1397 SH), Calligrapher: Qolamreza Safa Mahdavi, Beh Nashr (Astane Qdse Razavi).

The Holy Qur'an, Calligrapher: Mahmud ibn Ahmad Neyrizi, Edition No. 1502 of Astan Quds Razavi.

The Holy Qur'an (1374 SH), handwriting: Ḥabībullā Fazā'ilī, and also the persian translation by Āyatī, Abd al-Muḥammad, Tehrān: Surūsh Publication.

Al-Qur'an Al-Majid (1395 SH), Calligraphy Designer: Abo-Alhasan Mozaffari, The persian translation by Hosein Ansareyan, Tehran: Sayyadi.

Al-Qur'an Al-Majid (1378 SH), khat khodava, Calligraphy Designer: Reza Keyanzad, Tehran: Keyan Ketab.

Qur'an e Majid (1378 SH), The persian and English translation by Mahdi Elahi Qomshei and Marmudak Piktal, Tehran: Jajarmi.

Qur'an e Majid (1390 SH), handwriting: mohammad Hosein Yazdi, The persian translation by Naser Makarem Skirazi, Mashhad: Beh Nashr (Astane Qdse Razavi).

Al-Qur'an Al-hakim (1399 SH), handwriting: Seyyed Abdolmahdi Hsanzade, The persian translation by Hosein Ansareyan, Qom: Daftar-e Nashr Ma'ārif and Ketab Jamkaran.

Ibn Abī Shaybah, 'Abd Allāh (1409AH), Al-Muṣannaf fi Al-Ahadis va Al-asar, Al-Madine Al-monavvera: Maktabat ol Ulom va Al-Hekam. [In Arabic]

Ibn Babawayh, Muḥammad ibn 'Alī (1385 SH), 'Ilal al-Sharā'i', Qom: Davari. [In Arabic]

Ibn Bābwayh, Muḥammad ibn 'Alī (1378 AH), Ouon Akhbar Al-Reza, Tehran: Nashr Jahhan. [In Arabic]

Ibn Bābwayh, Muḥammad ibn 'Alī (1413AH), Man lā Yaḥzuruhu Al-Faghīh, ed. 'Alī Akbar Ghaffārī, Qom, Islamic Publication office related to Jāmi'i Mudarrisīn. [In Arabic]

Ibn Jabrin, 'Abdullāh, Al-fatavi, Date: 8 Zo AlHujah, Al-Shamela. [In Arabic]

Ibn Shabbah, 'Umar, Tārīkh Al-Madīna Al-Munawwara, ed. Muḥammad

- Shaltūt, no date. [In Arabic]
- Ibn Majeh, Muḥammad ibn Yazid (1430 AH), Sunan, Dār Al-risalah. [In Arabic]
- Ibn Wahab, 'Abdullāh (2003), Al-Jāmi', narration by Saḥnūn b. Sa'īd, ed. Mīklūsh Maurānī, Beirut, Dār Al-Qarb Al-Islāmī. [In Arabic]
- Abū Dawūd, Sulīymān ibn Ash'ath, Sunan, ed. Muḥammad Muḥyī 'Abdulḥamīd, Ṣīyā, Beirut, Al-Maktabat Al-'Aṣrīya, no date. [In Arabic]
- Abū Dawūd, Sulīymān ibn Ash'ath (1420 AH), Masaeil Al-Imam Ahmad, ed. Abumuez Tareq, Mesr, Maktabat ibn Teymiyeh. [In Arabic]
- Abu Talib Makki (1426 SH), Qut Al-qulub, ed. 'Asim Ebrahim Al-keyli, Beirut, Dār Al-Kutub Al-Elmeyya. [In Arabic]
- Aḥmad ibn Ḥanbal (1421 AH), Mūsnaḍ, ed. Shu'ayb Al-Arna'ūt, 'Adil Murshid and others, Beirut, Mūassasatol rīsāla. [In Arabic]
- Esmāeil ibn Jafar Ansari (1418 SH), Hadis, ed. omar ibn rafud, Reyaz, Maktabat Al-Rushd. [In Arabic]
- Emami, Muḥammad (1386 SH), "Bazkavi Adame Vujube Qerat Sureye Kamel Bad Az Hamd Dar Namaz", Maqalat va Barrasiha, No 85, P. 21-40. [In Persian]
- Iji Shirazi, Muḥammad (1424 SH), Jame Al-Bayan fi Tafsir Al-Quran, Beirut, Dār Al-Kutub Al-Elmeyya. [In Arabic]
- Baqellani, Abubakr (1422 SH), Al-Entesar lel Qur'ān, ed. Muḥammad Esam, Amman, Dar Al-Fath, Beirut, Dār ibn Hazm. [In Arabic]
- Al-Bukhārī, Muḥammad ibn Ismā'īl (1422 AH), Al-Ṣaḥīḥ, ed. Muḥammad Zoheir, Dar Al-Tuq Al-Najat. [In Arabic]
- Tirmizī, Muḥammad ibn 'Isā (1998), Sunan (Al-Jami' Al-Kabīr), ed. Bashshār 'Awwād Ma'rūf, Beirut: Dār Al-Qarb Al-Islāmī. [In Arabic]
- Juzeyri, Abdu Al-Rahman (1419 AH), Al-Feqh Alalmazaheb Al-Arbah (va mazhab Ahlol Beyt), Beirut: Dār Al-Saqaleyn. [In Arabic]
- Huseynizadeh, Seyyed Abo arrasul (1392 SH), Jame Quran va Taqsimat An, Qom, Bustane Ketab. [In Persian]
- Heydri mazrae Akhund, Muhammad Ali, madani, monire Sadat, Hammadi, Elham (1398 SH), "Vakavi Keyfiye Nozul Sureye Alaḡ be Surat Peyvaste ya Gusaste", Mutaleate Qur'ān Va Hadis, No 25, p. 297-323. DOI: 10.30497/quran.2019.2563
- Khāmenei, Seyyed Ali (1393 SH), Moruri Bar Mabani Ravesh va Qavaed Tafsiri Ayatula Khamenei dar Tafsir sureye Toubē, Tehran, Nasime Enqelab. [In Persian]
- Dājavī, Hamdollah Jan (1996), Rabte Al-Rukuat va Al-Suvar, ed. Abdulqoddus Mozheri. [In Arabic]
- Dārīmī, 'Abdullāh (1436 AH), Musnad, ed. Marzuq Al-zahrāni. [In Arabic]
- Deubandi, mahmud Hasan (1385 SH), Tafsir Kabuli, Tehran, Ehsan. [In Arabic]
- Zareardini, Ahmad; Lesani fisharaki, Mohammad ali; Khalili, Meysam (2019); "Discourse Genres in Rokuat (Case Study of Surah Al-Baqarah)", Linguistic Research in the Holy Qur'ān, Vol. 8, Issue 2, P. 73-94. DOI:10.22108/nrgs.2019.112167.1303

- Zarkashī, Badr Al-Din Muḥammad (1990), *Al-Burhān fī ‘Ulūm al-Qur’ān*, Beirut, Dār al-Ma‘rifa. [In Arabic]
- Sakhavi, ‘Alam Al-Din (1413 SH), Jamal Al-Qurra va Kamalo Al-Eqra, ed. Abdol Karimi Al-Zobeydi, Beirut, Dār al-Bala‘qa. [In Arabic]
- Sarakhsi, Muḥammad ibn Ahmad (1414 AH), *Al-Mabsut*, Dār al-Ma‘rifa. [In Arabic]
- Suleim ibn Qeis Helali (1405 AH), *AKetab Suleim*, ed. Muhammad Ansari, Qom, Al-Hadi. [In Arabic]
- Sendi, Abdol Qayyum (1437AH), "Mustalah Al-Ruku fi Al-Masahef", Tebyan Ledderasat Al-Quraneia, No, 24. P.19-73. [In Arabic]
- Shajari Jurjani (1422 AH), *Tartib Al-Amali Al-khamisa*, ed. Muhammad Hasan Esmaeil. Beirut, Dār al-Kutub Al-Elmeia‘. [In Arabic]
- Shuler, Gerigur (1400 SH), *Zendeghi Name Muhammad, Mahiiat Va Vesaqat*, The persian translation by Muhammad Hosein Rafei, Tehran, Hekmat. [In Persian]
- Shaybānī, Muḥammad b. Ḥasan (1992), *Nahj al-Bayān ‘an Kashf Ma‘ānī al-Qur’ān*, ed. Ḥusayn Dargāhī, Tehran, Encycyclopedia of the World of Islam. [In Arabic]
- Shaybānī, Muḥammad b. Ḥasan (1400 AH), *Al-Kasb*, ed. Suheil Zakkar, Demashq, Hersuni. [In Arabic]
- Sadeghi Touranpashti, Meysam; Mirhoseini, Yahya; Zarezardini, Ahmad (2021), "Quranic ruku's; from historical background to usages in Islamic culture", *Quranic Studies & Islamic Culture*, (IHCS), Vol. 5, No. 1, P. 85-108. <https://doi.org/10.22034/isqs.2021.34422.1688>
- Šan‘ānī, ‘Abdurrazzāgh (1403 AH), *Al-Muṣannaf*, ed. Ḥabīb Al-Raḥmān Al-A‘Zamī, Beirut: Al-Maktab Al-Islāmī. [In Arabic]
- Ṭāliqānī, Sayyid Maḥmūd, *Partuvī az Qur’ān*, sections 3 and 4 (30th part), *Shirkat-i Sahāmi-yi Intishār*. [In Persian]
- Ṭabāṭabāyī, Muḥammad Ḥusayn (1390 SH), *Al-Mizan fī Tafsīr Al-Qur’an*, Beirut, A‘lamī lil Maṭbū‘āt. [In Arabic]
- Ṭabāṭabāyī, Muḥammad Ḥusayn (1373 SH), *Quran Dar Islam*, Tehran, Daftar Nashre Farhanghe Eslami. [In Persian]
- Ṭabarānī, Sulaymān b. Aḥmad, *Al-Mu‘jam Al-Kabīr*, ed. Ḥamdū b. ‘Abdulmajīd Al-Salafī, Cairo: Maktabat ibn Tīmīyī. [In Arabic]
- Ṭabaršī, Fadhl b. Ḥasan (1372 SH), *Majma‘ al-Bayān*, Tehran, Našīr Khosrow. [In Arabic]
- Ṭabaršī, Fadhl b. Ḥasan (1372 SH), *Makarem Akhlaq*, Qom, Al-Sharif Al-Razzi. [In Arabic]
- Ṭabarī, Muḥammad b. Jarīr (1387 AH), *Tarikh Al-Rusul va Al-Muluk*, Mesr, Dār Al-Ma‘ref. [In Arabic]
- Tusi, Muḥammad ibn Hasan (1390 AH), *Al-Estebars fi makhtulefal Akhbar*, ed. Hasan Musavi, Tehran, Dār al-Kutub al-Islāmiya. [In Arabic]
- Tusi, Muḥammad ibn Hasan (1407 AH), *Tahzib Al-Ahkam*, ed. Ali Akbar Qaffari, Tehran, Nasr Saduq. [In Arabic]

- Tusi, Muḥammad ibn Hasan (1411 AH), *Misbah Al-Mutajahed va selah Al-Mutabbed*, Beirut, feqh Al-shia. [In Arabic]
- Ṭayālīsī, Abūdawūd (1419 AH), *Musnad*, ed. Muḥammad b. 'Abdulmuḥsin Al-Turkī, Egypt: Dār Hijr. [In Arabic]
- 'Ayyashi, Muhammad ibn Masud (1380 AH), *Al-Tafsir*, ed. Hashem Rasuli, Tehran, Maktaboto Al-elmiya Al-Islamiya. [In Arabic]
- Furat Kufi, Ebrahim (1410 AH), *Tafsir*, ed. Muhammad Kazem, Tehran, Muasese Al-Ttab'a va Al-Nashr fi Vezarat Al-Ershad Al-Eslami. [In Arabic]
- Qatadat ibn D'aame sadusi (1418 AH), *Al-nasekh va Al-Mansukh*, ed. Hatem saleh, Beirut, Muasese Al-Resalah. [In Arabic]
- Qummī, 'Alī ibn Ibrāhīm (1363 SH), *al-Tafsir*, ed. Tayyeb Musavi Jazayeri, Qom, Dār al-Kitāb. [In Arabic]
- Kalbasi, Zahra; Ahmadnezhad, Amir; "Exploring the evolution of exceptional verses (Based on the study of narrative interpretations of the second to ninth centuries)", *Journal of Researches of Quran and Hadith Sciences*, Vol. 59, P. 141-170. Doi: 10.22051/tqh.2022.37162.3308.
- Kulaynī, Muḥammad b. Ya'qūb (1407 AH), *al-Kāfī*, Tehran, Islāmīa. [In Arabic]
- Kusj, Eshaq (1425 AH), *Masael Al-emam Ahmad ibn Hanbal va Eshaq ibn Rahevay*, Kingdom of Saudi Arabia: Department of Scientific Research, Al-Islami University in Medina. [In Arabic]
- Kayvān Qazvīnī (2005), 'Abbās'alī, *Tafstīr Kaywān*, Tehran, Sāya. [In Persian]
- Lisānī Fishārakī, Muḥammad 'Alī (1373 SH), "Ahzab", *Dā'irat al-Ma'ārif Buzurg-i Islāmī* (The Great Encyclopedia of Islam), vol. 6. [In Persian]
- Lisānī Fishārakī, Muḥammad 'Alī (2000), "A'lā", *Dā'irat al-Ma'ārif Buzurg-i Islāmī* (The Great Encyclopedia of Islam), vol. 9. [In Persian]
- Lisānī Fishārakī, Muḥammad 'Alī (1380 SH), "An'ām", *Dā'irat al-Ma'ārif Buzurg-i Islāmī* (The Great Encyclopedia of Islam), vol. 10. [In Persian]
- Lisānī Fishārakī, Muḥammad Ālī and Ḥusiyn Murādī Zanjānī (1394 SH), *Surahology (Sūrishināsū): a structural research method in the Holy Quran*, Qom: Našāyih. [In Persian]
- Lisānī Fishārakī, Muḥammad Ālī and Ḥusiyn Murādī Zanjānī (1398 SH), *Quranic Studies in Prophethood Method*, Tehran: Šaduchaharda. [In Persian]
- Lisānī Fishārakī, Muḥammad Ālī (1377 SH), "Asbab Nozul", *Encyclopedia Islamic*, Vol. 8. [In Persian]
- Mujāhedī, Fateme (1385 SH), "Taravih", *Dā'irat al-Ma'ārif Buzurg-i Islāmī* (The Great Encyclopedia of Islam), Vol. 14. [In Persian]
- Mudīr Shānachī, Kāzīm (1362 SH), *Qur'ānhā-yi Chāppī "Printed Qur'āns"*, Mishkāṭ, No. 2. [In Persian]
- Muqātil b. Sulaymān (1423 AH), *al-Tafsīr*, Beirut, Dār Ihyā' al-Turāth. [In Arabic]
- Mostafid, Hamid Reza and Dolati, Karim (2005), *Quranic, Taqsimat Qurani va Suvar makki va Madani*, Tehran: Center for Printing and Publishing the Holy Quran. [In Persian]
- Mansub be Ibn Mehran Neyshaburi (1385 SH), *Khulasat Al-woquf (Resala fi Ketabat Al-Mushaf)*, edited by Mohammad Reza Shahidipour and

Hojjatollah Bayatani, included in Baharestan Treasure 15 (Quranic and Narration Sciences 3), Tehran: Library, Markaz Asnad va Ketabkhane Majles shuraye Eslami. [In Persian]

Najafī, Muḥammad Ḥasan (1981), Jawāhir al-Kalām fī Sharḥ-i Sharāyi‘ al-Islām, ed. ‘Abbās Qūchānī, Dār Iḥyā’ al-Turāth al-‘Arabī, Beirut. [In Arabic]

Nūrī, Mīrzā Ḥusiyn (1407 AH), Mustadrak al-Wasā’il, Qom, Āl al-Biyt Foundation. [In Arabic]

Nawi, Muhyiddin Yahya bin Sharaf (1437 AH), Al-Majmoo Sharh Al-Mahdhab, Cairo: Al-Tteb‘a Al-Muniriyya. [In Arabic]